

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ЦЭНТР ДАСЛЕДАВАННЯЎ
БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ, МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Аб'ект аўтарскага права
УДК 81'38:811.161.3"19"

СТАРАСЦЕНКА
ТАЦЦЯНА ЯЎГЕНЬЕЎНА

**ДЫНАМІКА БЕЛАРУСКАГА МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ
XX СТАГОДДЗЯ: ЛЕКСІКА-ГРАМАТЫЧНЫЯ СРОДКІ,
КАМУНІКАТЫЎНЫЯ МАДЭЛІ І ІХ УЗАЕМАДЗЕЙННЕ**

Аўтарэферат
дысертацыі на саісканне вучонай ступені
доктара філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2024

Навуковая работа выканана ва ўстанове адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

Навуковы кансультант	Кудраватых Ірына Пятроўна, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»
Афіцыйныя апаненты:	Іваноў Яўген Яўгенавіч, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі УА «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова» Кулеш Ганна Іванаўна, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Сянкевіч Васіль Іванавіч, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры агульнаадукацыйных дысцыплін і метадык іх выкладання УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна»
Апаніруючая арганізацыя	УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

Абарона адбудзецца «20» лютага 2024 года ў 12:00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 01.42.03 пры ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, д. 1, к. 2, к. 302; тэл. 270-27-20, e-mail: inlinasbel@tut.by).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтарэферат разасланы «17» студзеня 2024 года.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Н. В. Паляшчук

УВОДЗІНЫ

Праблема даследавання мовы мастацкага твора – адна з найбольш складаных у сучаснай філалогіі. Гэта выклікана тым, што рэалізацыя эстэтычнай функцыі паэтычнага і празаічнага тэксту залежыць ад узаемадзеяння творчай задумы з патэнцыяльнымі магчымасцямі моўнай сістэмы. Іх раскрыццё вынікае з чытацкага вопыту, зместу памяці рэцыпіента, для якога мастацкі тэкст становіцца асновай стварэння новых ідэй і вобразаў.

Мастацкі тэкст даследуецца з розных пазіцый, аднак перспектыўным напрамкам у цяперашні час з’яўляецца стылістыка мастацкай літаратуры з арыентацыяй на асацыятыўна-прагматычны патэнцыял паэтычнага і празаічнага твора і на праяўленне моўнай асобы пісьменніка ў структуры, семантыцы і прагматыцы тэксту. Асаблівай увагі патрабуе моўны аспект імпліцытнага камунікатыўнага эфекту.

У беларускім мовазнаўстве адсутнічае вывучэнне стылістыкі мовы мастацкага тэксту як актыўнага ўзаемадзеяння разнастайных суб’ектаў камунікацыі аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву, патрабуюць лінгвістычнага паглыблення літаратуразнаўчыя ўяўленні пра асаблівасці эфектаў супастаўлення і супрацьпастаўлення, інтэрпрэтацыйнай дзейнасці адрасата, дэкадзіраванне твора, спецыфіку ўзаемадзеяння розных пунктаў гледжання мастацкага наратыву, ролю прыёмаў суб’ектывацыі ў стварэнні камунікатыўнай перспектывы твора і рэалізацыі ўнутрытэкставага дыялогу.

У сувязі з гэтым *актуальнасць* даследавання абумоўлена:

– яго прыналежнасцю да аднаго з найбольш нераспрацаваных напрамкаў функцыянальнай стылістыкі – камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту з яе арыентацыяй на дыялагічнасць, якая наладжвае сутворчасць паміж пісьменнікам і чытачом, а таксама імпліцытны кантакт паміж унутрытэкставымі суб’ектамі;

– неабходнасцю паглыбленага вывучэння кагнітыўна-дыскурснага падыходу да разгляду моўных з’яў мастацкага тэксту з пазіцыі антрапацэнтрызму;

– недастатковай распрацоўкай пытанняў камунікатыўнасці мастацкага тэксту праз экспліканы знешняга і ўнутранага дыялогу;

– патрэбай удакладнення паняцця знешняга дыялогу, які ўзнікае паміж аўтарам і чытачом найперш у паэтычным тэксце, а таксама імпліцытнага дыялогу на ўзроўні маналагічнай формы ў прозе;

– адсутнасцю моўнага разгляду твораў беларускіх пісьменнікаў XX ст. з пазіцыі падабенства і адрознення ідыястыляў;

– важнасцю раскрыцця спецыфікі разгортвання ўнутранага дыялогу праявічнага тэксту праз разнастайныя камунікатыўныя мадэлі і вызначэння рознаўзроўневых моўных рэпрэзэнтаў камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі

Дысертацыйнае даследаванне выконвалася ў межах навукова-даследчых тэм кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»: 1) «Тэарэтычнае абгрунтаванне і метадычнае забеспячэнне канцэпцыі непарыўнай лінгвістычнай адукацыі ва ўмовах полікультурнага грамадства» (дагавор № 1/2016 ад 08.02.2016 г.); 2) «Распрацоўка тэарэтыка-метадалагічных асноў, зместу і навукова-метадычнага забеспячэння падрыхтоўкі спецыялістаў у галіне лінгвадыдактыкі», зацверджанай Саветам БДПУ на 2021–2025 гады (пракакол № 8 пасяджэння Савета БДПУ ад 29.04.2021 г.), а таксама ў межах навукова-даследчых работ ДПНД: 1) «Дынамічныя працэсы ў лексіцы беларускай мовы: сістэмная параметрызацыя і кадыфікацыя» (№ ДР 20162637) ДПНД «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» на 2016–2020 гады (падпраграма «Беларуская мова і літаратура»); 2) «Кагнітыўна-дыкурсійная структура мастацкага тэксту: семантыка-сінтаксічныя і лексіка-граматычныя асаблівасці» (№ ДР 20211256) ДПНД «Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы» на 2021–2025 гады (падпраграма «Беларуская мова і літаратура»; заданне «Беларуская мова ў сучаснай медыйнай прасторы і яе функцыянаванне ў іншых камунікатыўных сферах»).

Мэта, задачы, аб’ект і прадмет даследавання

Мэта дысертацыйнага даследавання – выявіць моўныя сродкі эксплікацыі дынамікі беларускага мастацкага тэксту ХХ ст., устанавіць асаблівасці ўзаемадзеяння камунікантаў паэтычнага і праявічнага дыскурсу, раскрыць падабенства і адрозненне ідыястыляў пісьменнікаў розных часавых перыядаў.

Пастаўленая мэта патрабавала вырашэння наступных **задач**:

- 1) вызначыць спецыфіку дыялагізацыі мастацкага тэксту;
- 2) вылучыць тэкставыя асацыяты і звязаны з імі імпліцытны сэнс як вынік інтэрпрэтацыйнай дзейнасці рэцыпіента на аснове найбольш частотных звароткаў у падыходзе «ад тэксту да чытача», або «ад стымулу да рэакцыі»;
- 3) разгледзець асаблівасці рэпрэзэнтацыі бінарных канцэптаў «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», «мінулае/будучае», «многа/мала» ў падыходзе «ад чытача да тэксту», або «ад рэакцыі да стымулу»;

4) выявіць структуру камунікатыўных мадэлей унутранай дыялагізацыі аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву ХХ ст.;

5) устанавіць асаблівасці ўзаемадзеяння ўнутрытэкставых камунікантаў мастацкага наратыву;

6) вызначыць сродкі моўнай рэпрэзентацыі камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву ХХ ст.

Аб’ект даследавання – паэтычныя і празаічныя тэксты беларускай мастацкай літаратуры ХХ ст. Матэрыялам для даследавання паслужылі паэтычныя творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Танка, П. Панчанкі, А. Куляшова, Р. Барадуліна, Н. Гілевіча, У. Жылкі, А. Гаруна, З. Бядулі, Э. Агняцвет, П. Броўкі, Е. Лось, Г. Пашкова, Н. Мацяш, М. Мятліцкага, проза М. Гарэцкага, К. Чорнага, М. Зарэцкага, В. Быкава, Я. Брыля, А. Васілевіч, Г. Марчука, В. Адамчыка, І. Шамякіна. Агульны аб’ём даследаваных тэкстаў складае 13 387 старонак.

Прадмет даследавання – сістэма лексіка-граматычных сродкаў, камунікатыўных мадэлей і іх узаемадзеянне.

Навуковая навізна

Навуковая навізна дысертацыйнага даследавання заключаецца ў распрацоўцы новага падыходу да разгляду камунікатыўнасці мастацкага тэксту на аснове імпліцытнай знешняй і ўнутранай дыялагізацыі, якая стварае эфект сутворчасці паміж прадукцэнтам і рэцыпіентам у паэтычным тэксце, а таксама кантакт паміж рознымі суб’ектамі празаічнага наратыву. У выніку гэтага пашыраецца паняцце дыялогу, які можа ахопліваць не толькі эксплікаваныя рэплікі персанажаў, а і значна большую парадыгму ўдзельнікаў мастацкага маўлення – наратара і персанажа, аўтара і персанажа, наратара і аўтара і інш., асабліва ў аўктарыяльным апаведзе.

Праведзены аналіз мовы мастацкага твора ў галіне камунікатыўнай стылістыкі з’яўляецца першым у Рэспубліцы Беларусь даследаваннем дынамічнага разгортвання знешняга і ўнутранага дыялогу на ўзроўні розных часавых перыядаў паэтычнага і празаічнага дыскурсу, што дазволіла выявіць падабенства і адрозненне ідыястыляў пісьменнікаў і стварыць цэласную стылістычную карціну беларускага мастацкага тэксту ХХ ст. Вынікі дысертацыі сведчаць пра распрацоўку новага напрамку камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту – дыялагічнай стылістыкі, накіраванай на пашырэнне паняцця камунікатыўнасці як кантакту не толькі паміж рэальным аўтарам і рэальным чытачом, але і паміж разнастайнымі ўнутрытэкставымі суб’ектамі імпліцытнага дыялогу празаічнага наратыву.

У дысертацыі ўпершыню абгрунтавана канцэпцыя камунікатыўнасці мастацкага дыскурсу на аснове знешняй дыялагізацыі праз лексічныя і граматычныя сродкі як экспліканы творчага ўзаемадзеяння адрасанта і адрасата; выяўлена семная арганізацыя звароткаў ва ўмовах паэтычнага кантэксту і рэпрэзентацыя слоўнікавых і кантэкстуальных сем у паэтычных ідыястылях; устаноўлены асацыятыўныя рады ключавых звароткаў маналагічнага маўлення беларускага паэтычнага дыскурсу, якія ўдзельнічаюць у арганізацыі тэкставай структуры і актуалізуюць чытацкае ўспрыманне; тыпалагізавана сістэма бінарных канцэптаў і іх варыянтаў у залежнасці ад ідыястылю паэта і спецыфікі рэалізацыі ва ўмовах сінтаматычнага і парадымматычнага кантэксту; вызначаны сродкі эксплікацыі суб'ектаў пашыранай у аўктарыяльным апаведзе мадэлі «наратар – персанаж» на ўзроўні няўласна-простага маўлення, ускоснага маўлення, цытавання, устаўных канструкцый, няпэўных займеннікаў як другасных эгацэнтрыкаў, персанажных модусаў успрымання, разважання, успаміну, прыёму нестандартнага ўспрымання; выяўлена сістэма моўных рэпрэзэнтантаў мадэлі «персанаж – персанаж» праз суб'ектыўную мадальнасць, якая садзейнічае як супастаўленню, так і супрацьпастаўленню розных пунктаў гледжання праз ацэначныя формы, трапеічныя сродкі, кантамінацыю тэмпаральных адзінак, модусныя дзеясловы, канструкцыі з пасівізацыяй суб'екта-асобы і безасабовыя сказы; разгледжана дынамічнае разгортванне пункту гледжання аднаго героя, у выніку чаго мяняецца яго духоўны свет, заснаванае на кантрасце рэтраспекцыі персанажа з яго сучасным станам у дыстантна размешчаных фрагментах тэматычных ліній кантрасных пунктаў гледжання з парадымматычнай кагезіяй; вызначана спецыфіка ўзаемадзеяння суб'ектаў мадэлей «аўтар – персанаж» і «аўтар – наратар» з рэалізацыяй як унутранага, так і знешняга дыялогу праз інварыянтныя мадэлі «аўтар – чытач», «наратар – чытач»; праведзена сістэматызацыя суб'ектаў камунікацыі дыягетычнага наратыву з выяўленнем іх рэферэнцыі ў залежнасці ад ідыястылю; разгледжана асаблівасць мадыфікацыі «я» ў дыялагічным па сутнасці маналогу праз выяўленне дынамікі «я – я» з рэпрэзентацыяй *я 1* (мінулага) і *я 2* (сучаснага); вылучаны сродкі кантамінацыі дыягетычнага і аўктарыяльнага апаведу з эксплікацыяй эфекту супастаўлення і супрацьпастаўлення; устаноўлены суб'екты дыялогу дзённікавай і эпістальнай формаў на ўзроўні мадэлі «я – я» з двума моўцамі, аўтакамунікатыўнага характару мадэлі «я – я» з рэалізацыяй супрацьпастаўленасці *я* эмацыянальнага і *я* лагічнага, мадэлі «я – мы» з уключэннем самога моўцы ў склад групы асоб, мадэлі «персанаж – персанаж» са стылістычным супастаўленнем і супрацьпастаўленнем.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Шырыня і разнастайнасць дыялагічных адносін відавочныя пры выхадзе за межы рэплік рэальнага, або экспліцытнага, дыялогу і найбольш выразна праяўляюцца ў мастацкім тэксце, звязаным з паэтычнымі і празаічнымі камунікантамі. Мастацкі тэкст з'яўляецца асобай формай камунікацыі, дзякуючы якой узнікае імпліцытны дыялог як цеснае ўзаемадзеянне паміж пісьменнікам і чытачом і паміж унутрытэкставымі суб'ектамі. Знешняя імпліцытная дыялагізацыя на ўзроўні адрасанта і адрасата рэалізуецца ў паэзіі. Змена сэнсавых пазіцый розных пунктаў гледжання або ўзаемадзеянне супрацьлеглых пазіцый аднаго суб'екта характэрна для ўнутранай імпліцытнай дыялагізацыі прозы.

2. Разгляд зваротка на аснове тэкставых асацыятаў вызначае дынаміку мастацкай камунікатыўнай прасторы праз іх семантыку да выяўлення імпліцытнага сэнсу (падыход «ад тэксту да чытача», або «ад стымулу да рэакцыі»), што садзейнічае дыялогу паміж пісьменнікам і чытачом. У паэзіі аб'ект маўлення, або гіпатэтычны адрасат зваротка, не дае адказнай рэакцыі, таму класічная структура маўленчага акта *ілакуцыя – лакуцыя – перлакуцыя*, асабліва апошні кампанент, мае адметнае выражэнне, найперш звязанае з чытацкім успрыманням і як вынік – з узнікненнем імпліцытнага сэнсу. Тэкставыя асацыятыўныя рады да стымула, якім з'яўляецца зваротак, апрача лексічных сродкаў, эксплікуюцца і камунікатыўна арыентаванымі граматычнымі. Сярод ядзерных тэкставых асацыятаў пераважаюць лексічныя і сінтаксічныя сродкі, сярод перыферычных – дзеясловы. Актывізатарамі імпліцытнага сэнсу выступаюць імператывы – экспліканы ірэальнай мадальнасці ацэначнай семантыкі, дзеяслоўныя формы прошлага, цяперашняга і будучага простага часу. Фарміраванню тэкставых асацыятаў і імпліцытнага сэнсу садзейнічаюць рэляцыйныя апазіцыі *я/ты, я/вы, ты/вы*.

3. Подыход «ад чытача да тэксту», або «ад рэакцыі да стымулу», адлюстроўвае дынаміку мастацкай камунікатыўнай прасторы праз разнастайныя моўныя экспліканы паэтычнага тэксту як другаснай моўнай структуры з яе асноўнымі прынцыпамі – супастаўленнем і супрацьпастаўленнем, дзякуючы якім чытач мадэлюе ідыястыль пісьменніка на аснове дамінантных у беларускім паэтычным дыскурсе ХХ ст. бінарных канцэптаў «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», «мінулае/будучае», «многа/мала». Асабліва сці іх рэпрэзентацыі заснаваны на паралелізме сінтаксічных канструкцый; парадку слоў; кантэкстуальных значэнняў часу дзеясловаў; тэмпаральных і аспектуальна-тэмпаральных апазіцыяў; склонавых формаў; інтраспектыўных і прыродных вобразаў;

экспрэсіўным у плане сутворчасці эфекце падманутага чакання, бо збліжэнні і супастаўленні паэтычнай канструкцыі не супадаюць з узуальнай семантыкай; стылістычных фігурах кантрасту антытэзе, аксюмаране, альтэрнатэзе.

4. Структура камунікатыўных мадэлей унутранай дыялагізацыі аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву XX ст. фарміруецца ў маналагічнай форме. У аўктарыяльным наратыве найбольшую пашыранасць выяўляе мадэль «наратар – персанаж». Мадэль «персанаж – персанаж» павінна разглядацца ў імпліцытных формах дыялагізацыі, звязаных з тэкставай мадальнасцю, і ўключаць дынамічнае разгортванне пункту гледжання аднаго героя. Рэалізацыя камунікатыўнай мадэлі «аўтар – персанаж» з інварыянтам «аўтар – чытач» адбываецца праз суб’ектывацыю аўктарыяльнага аповеду ў бок пункту гледжання героя і сентэнцыі аўтарскага адступлення. Для камунікатыўнай мадэлі «аўтар – наратар» з інварыянтамі «аўтар – чытач» і «наратар – чытач» характэрна ўключанасць у наратарскі аповед аўтарскага адступлення.

Унутраная дыялагізацыя камунікатыўнай мадэлі «я – я» дыягетычнага наратыву дазваляе ўявіць лінейнае развіццё персанажа з яго пранікненнем у мінулае і будучае. Парадыгма расслаення прадстаўляе іпастасі «я» ў кантрасце эмацыянальнага і лагічнага. Змешаны (дыягетычны і аўктарыяльны) аповед характэрны для мадэлі «наратар 1 – наратар 2». Рэфэрэнцыяльная накіраванасць другіх кампанентаў як дэйктыкаў-адрасатаў мадэлей «я – ты (вы)», «я – мы», «я – ён» дыягетычнага наратыву залежыць ад ідыястыляў пісьменнікаў.

5. Кантакт паміж унутрытэкставымі камунікантамі адбываецца на аснове супастаўленасці і супрацьпастаўленасці. У аўктарыяльным наратыве апазіцыя *наратар/персанаж* няўласна-простага маўлення рэпрэзентуецца па прымеце сінтаксічнай будовы. Пры рэалізацыі модусаў успрымання, разважання і ўспаміну персанажаў часавы план апавядальніка выбудоўвае адносіны перасячэння і ўключэння з часавым планам героя. Персанажныя пункты гледжання могуць супастаўляцца і супрацьпастаўляцца, а дынамічнае разгортванне пункту гледжання аднаго героя, у выніку чаго мяняецца яго духоўны свет, заснавана на кантрасце рэтраспекцыі персанажа з яго сучасным станам. Узаемадзеянне аўтара і персанажа актуалізуецца пунктам гледжання героя і сентэнцыяй аўтарскага адступлення, якія маюць характар супастаўлення і супрацьпастаўлення, уласцівы таксама наратарскаму і аўтарскаму сегментам. Эксплікацыя ўзаемадзеяння камунікантаў дыягетычнага наратыву, дзённікавай і эпістальнай прозы выяўляецца праз спецыфіку ідыястыляў пісьменнікаў.

6. Моўная рэпрэзентацыя камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву XX ст. у многім вызначаецца індывідуальна-аўтарскім

стылем. Аўктарыяльны наратыў мае складаны характар, паколькі імплікуе дыялог праз разнастайныя сродкі маналогу: няўласна-простае маўленне; канструкцыі ўскоснага маўлення з аўтарскай апрацоўкай даданай часткі ментальнага і эмацыянальнага стану героя; цытаванне маўлення аднаго персанажа або інклюзіўнага суб'екта; устаўныя канструкцыі суб'ектыўнай мадальнасці; няпэўныя займеннікі як другасныя эгацэнтрыкі; прыём нестандартнага ўспрымання; ацэначныя формы; трапеічныя сродкі; кантамінацыю тэмпаральных адзінак; модусныя дзеясловы; канструкцыі з пасівізацыяй суб'екта; безасабовыя сказы; дыстантна размешчаныя фрагменты тэматычных ліній кантрасных пунктаў гледжання з парадыгматычнай кагезіяй; аўтарскую сентэнцыю цяперашняга пастаяннага; дзеясловы 2-й асобы і дэйктыкі *ты, мы*. Мадэль «я – я» дыегетычнага наратыву, звязаная з мадыфікацыяй моўцы, актуалізуецца на аснове дыстантна размешчаных тэкставых сегментаў.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені ў вынікі дысертацыі

Дысертацыя з'яўляецца самастойным і закончаным навуковым даследаваннем. Тэарэтычныя палажэнні і вывады атрыманы аўтарам у адпаведнасці з пастаўленымі мэтай і задачамі на аснове аналізу сабранага і сістэматызаванага эмпірычнага матэрыялу. Уклад аўтара ў навуковыя вынікі публікацый заключаецца ў распрацоўцы тэарэтыка-метадалагічных і практычных падыходаў да аналізу мастацкага тэксту.

Апрабацыя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў

Асноўныя палажэнні і вынікі праведзенага даследавання прайшлі апрабацыю на наступных навуковых канферэнцыях: навукова-практычнай канферэнцыі «Сучасныя праблемы беларускай філалогіі і культуры», прысвечанай 10-годдзю факультэта беларускай філалогіі і культуры (Мінск, 16 мая 2001 г.); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Культура мовы і грамадства» (Мінск, 5–6 снежня 2002 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Сучасны стан і дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы» (Мінск, 24–25 кастрычніка 2006 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Тыпалогія ўзаемасувязей беларускай і рускай моў і праблемы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі» (Мінск, 19–20 красавіка 2011 г.); III, VII Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Язык и межкультурные коммуникации» (Мінск – Вільнюс, 17–20 мая 2011 г.; 11–12 лістапада 2019 г.); II, III Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння» (Мінск, 17–18 лістапада 2011 г.; 8 лістапада 2013 г.); XIII, XVIII Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Журналістыка–2011 / 2016 : стан, праблемы і перспектывы» (Мінск, 8–9 снежня 2011 г.; 10–11 лістапада

2016 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «На хвалях мовы: да 90-годдзя з дня нараджэння акадэміка М. В. Бірылы» (Мінск, 10–11 верасня 2013 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Дзявятыя Танкаўскія чытанні: да 100-годдзя ўніверсітэта», «Дзясятыя Танкаўскія чытанні: да Года культуры ў Беларусі», «Адзінаццатыя Танкаўскія чытанні: да Года малой радзімы», «Дванаццатыя Танкаўскія чытанні», «Трынаццатыя Танкаўскія чытанні: да Года гістарычнай памяці» (Мінск, 26 верасня 2014 г.; 16 верасня 2016 г.; 21–22 верасня 2018 г.; 27 лістапада 2020 г.; 16 верасня 2022 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Контрастивные исследования и прикладная лингвистика» (Мінск, 29–30 кастрычніка 2014 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Слово во времени и пространстве: к 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова» (Мінск, 12–13 лістапада 2014 г.); Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Вечны рух жыцця і заканамернасці творчых пошукаў літаратуры: да 90-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі, акадэміка І. Я. Навуменкі» (Мінск, 26–27 лютага 2015 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі» (Мінск, 11 снежня 2015 г.); Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Сучасная беларуская тэксталогія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця» (Мінск, 22–23 лістапада 2016 г.); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Стылістыка: мова, маўленне і тэкст: да 95-годдзя заслужанага работніка адукацыі Рэспублікі Беларусь, доктара філалагічных навук, прафесара М. Я. Цікоцкага» і V Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Стылістыка: мова, маўленне і тэкст», прысвечанай 100-годдзю заслужанага работніка адукацыі Рэспублікі Беларусь, доктара філалагічных навук, прафесара М. Я. Цікоцкага (Мінск, 22–23 лютага 2017 г.; 23–24 лютага 2022 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Эксплицитное и имплицитное в языке и речи» (Мінск, 10–11 мая 2017 г.); II Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Корпоративные стратегические коммуникации: новые тренды в профессиональной деятельности» (Мінск, 22–23 лютага 2018 г.); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Куляшоўскія чытанні» (Магілёў, 19 красавіка 2018 г.); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Дарагое мне – і маё – беларускае: да 100-годдзя з дня нараджэння прафесара Ф. М. Янкоўскага» (Мінск, 18–19 кастрычніка 2018 г.); IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Слова ў кантэксце часу», прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння доктара філалагічных навук, прафесара А. І. Наркевіча (Мінск, 14–15 сакавіка 2019 г.); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Жизнь языка в культуре и социуме» (Мінск, 18–20 сакавіка 2019 г.); VI Міжнароднай

навукова-практычнай канферэнцыі «Міжнародныя Шамякінскія чытанні “Пісьменнік – Асоба – Час”» і Міжнароднай юбілейнай навуковай канферэнцыі «Шамякінскія чытанні: пісьменнік – асоба – час» (Мазыр, 27 верасня 2019 г.; 25–26 лютага 2021 г.); IX Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования» (Брэст, 22–23 лістапада 2019 г.); IX Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Мова – Літаратура – Культура» памяці прафесара А. Я. Міхневіча і X Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Мова – Літаратура – Культура», прысвечанай 140-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа (Мінск, 15–16 кастрычніка 2020 г.; 29–30 верасня 2022 г.); 86-й навукова-тэхнічнай канферэнцыі прафесарска-выкладчыцкага саставу, навуковых супрацоўнікаў і аспірантаў (з міжнародным удзелам) (Мінск, 31 студзеня–12 лютага 2022 г.);

– у тэарэтычных і практычных працах па стылістыцы беларускай мовы, у вучэбных дапаможніках па стылістыцы, пры падрыхтоўцы спецкурсаў па стылістыцы ў ВНУ і факультатываў у старшай школе.

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання знайшлі адлюстраванне ў 73 публікацыях, сярод якіх 1 асабістая манаграфія (21,23 аўт. арк.), 24 артыкулы ў часопісах, уключаных у пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў (10,08 аўт. арк.), 5 артыкулаў у замежных навуковых выданнях (3,63 аўт. арк.), 18 артыкулаў у зборніках навуковых прац (4,54 аўт. арк.), 21 артыкул у зборніках матэрыялаў канферэнцый (4,68 аўт. арк.), 1 тэзісы даклада канферэнцыі (0,14 аўт. арк.), 3 вучэбныя дапаможнікі (18,33 аўт. арк.). Агульны аб’ём апублікаваных работ – 62,63 аўт. арк. Усе публікацыі падрыхтаваны саіскальнікам без суаўтараў.

Структура і аб’ём дысертацыі

Дысертацыя складаецца са зместу, пераліку скарачэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў з вывадамі па кожнай з іх, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц з бібліяграфічным спісам (396 пазіцый), спісам крыніц даследавання (40 пазіцый) і спісам публікацый саіскальніка (73 пазіцыі). Дысертацыя мае чатыры дадаткі: А) Колькасныя паказчыкі звароткаў; Б) Адсылачны ілюстрацыйны матэрыял; В) Асацыятыўныя рады са стымулам-звароткам; Г) Тэкставыя асацыяты бінарных канцэптаў.

Агульны аб’ём даследавання складае 323 старонкі, у тым ліку асноўны тэкст – 225 старонак, спіс выкарыстаных крыніц – 40 старонак, дадаткі А – Г – 58 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫИ

Глава 1 «Камунікатыўнасць як аблігатарная прымета мастацкага тэксту» складаецца з трох раздзелаў.

У раздзеле **1.1 «Камунікатыўны аспект тэксту»** камунікатыўнасць вызначаецца як дыялагічнасць, якая пранікае ў маналагічнае маўленне на ўзроўні змены сэнсавых пазіцый як выразнікаў пунктаў гледжання, пэўнага разумення з'яў і падзей. У дыялогу могуць адлюстроўвацца не толькі дзве пазіцыі розных суб'ектаў, але і аднаго, што дазваляе разглядаць унутраны дыялог як узаемадзеянне супрацьлеглых пазіцый адной асобы. Даследуюцца разнастайныя падыходы ў вызначэнні камунікатыўных адносін і сродкі стварэння дыялагічнага эфекту навуковага (М. М. Кожына, Н. А. Красаўцава, Т. Я. Мілеўская, Л. В. Слаўгародская і інш.) і публіцыстычнага (Я. І. Абрамава, У. М. Гарохаў, Л. Р. Дускаева, П. П. Жаўняровіч, В. І. Іўчанкаў, Л. Р. Кайда, Л. М. Майданава, Я. П. Прохараў, М. І. Сцюфляева, В. В. Учонова, М. С. Чарапахавы, Чжао Айша і інш.) тэкстаў. Пры аналізе падыходаў лінгвістаў да праблемы дыялогізацыі робіцца вывад, што тэкст становіцца адным са спосабаў прадстаўлення чалавечай камунікацыі як працэсу, удзельнікамі якога з'яўляюцца адрасант і адрасат.

Раздзел **1.2 «Паняцці “тэкст” і “дыскурс” у дыялагічным аспекце»** асвятляе праблему ўзаемасувязі тэксту і дыскурсу. Пры разнастайнасці і шырыні навуковых падходаў да вызначэння дыскурсу існуе агульнасць поглядаў даследчыкаў на дыскурс як на камунікатыўную падзею, якая ўключае тэкст і іншыя складнікі (М. Ю. Алешкаў, В. І. Іўчанкаў, С. Я. Кунцэвіч, А. Ю. Муратава, А. А. Негрышаў, Л. Д. Петракоў, І. У. Самарукава, К. Ф. Сядоў, В. В. Фёдарова, В. Я. Чарняўская, І. І. Чумак-Жунь). На сучасным этапе пры вырашэнні праблемы карэляцыі паняцця «дыскурс» з іншымі паняццямі (маўленне, тэкст, выказванне, дыялог) найбольш актуальным з'яўляецца пошук суадносін дыскурсу з тэкстам. Вызначаецца спецыфіка дыскурс-аналізу, які, хоць і з'яўляецца па ўспрыманні даследчыкаў супярэчлівым, тлумачыць многія лінгвістычныя феномены, што дазваляе выкарыстоўваць яго дастаткова шырока. Так, пры стылістычным аналізе тэксту мэтазгодна звяртацца да дыялагічнага разумення дыскурсу, памятаючы, што кожны мастацкі тэкст – своеасаблівая сустрэча з іншым тэкстам. А ўчынкі персанажаў можна вылучаць у дыялагічным кантэксце часу як рэплікі і сэнсавыя пазіцыі. Разгляд моўных сродкаў (асабліва публіцыстычных і мастацкіх тэкстаў) павінен праводзіцца на аснове дыялогізацыі, якая можа быць унутрытэкставай і знешняй (усталёўвае кантакт, або сумоўе, паміж адрасантам і

адрасатам). Дыскурс-аналіз дазваляе вызначыць не толькі спецыфіку адпаведнага стылю, але і адметнасці стварэння дыялогу, які вылучаецца не на ўзроўні вербальных зносін, гутаркі, а як адна з формаў пісьмовай камунікацыі.

У раздзеле **1.3 «Дыялагізацыя мастацкага тэксту»** разглядаюцца навуковыя падыходы да асэнсавання паняццяў унутранай і знешняй дыялагізацыі мастацкага тэксту. У навуковай літаратуры існуе неадназначны падыход да разумення ўнутранага і знешняга дыялогу. Унутрытэкставая дыялагізацыя мастацкага дыскурсу не атрымала дастаткова шырокага разгляду. Некаторыя яе стратэгіі даследаваліся ў працах В. В. Адзінцова, Л. А. Гагацішвілі, В. А. Іяскевіч, Г. Г. Клокавай, В. В. Сцяпанавай, М. А. Трыгук, Б. А. Успенскага, Л. М. Чурылінай і інш. Праблема знешнетэкставай дыялагізацыі мастацкага дыскурсу знайшла больш шырокае адлюстраванне ў навуковай літаратуры (А. У. Айвазьянц, А. Ю. Аруцюнава, А. А. Асланава, М. У. Бітокава, В. І. Іўчанкаў, М. С. Каган, А. М. Капытаў, М. А. Караткова, В. А. Кесавідзі, С. Б. Кураш, Т. Ф. Пляханава, В. І. Свінцоў, К. У. Скорык, В. Д. Старычонок, У. М. Топараў і інш.). Аднак такая шырыня ў большасці даследаванняў сведчыць пра канстатацыю сувязі *аўтар – чытач* на пэўным моўным факце. Некаторыя аспекты як унутранага, так і знешняга дыялогу разглядаліся ў працах Я. А. Гарадніцкага, Ю. М. Лотмана, А. І. Равуцкага, Н. Э. Фоцінай. Прапанаваныя імі формы выражэння дыялагічнасці магчымыя пры функцыянальна-камунікатыўным падыходзе да мастацкага тэксту, але не вычэрпваюць многіх іншых разнавіднасцей моўнай рэалізацыі дыялогу.

Прытрымліваемся характарыстыкі імпліцытнай знешняй дыялагізацыі як узаемадзеяння аўтара і чытача, што выражаецца ў інтэрпрэтацыйнай дзейнасці апошняга па дэкадзіраванні паэтычнага твора, а імпліцытную ўнутраную дыялагізацыю прапануем разглядаць як кантакт паміж суб'ектамі праявічнага твора. Існуе спецыфіка моўнага выражэння кантакту паміж прадукцэнтам і рэцыпіентам паэтычнага дыскурсу і камунікантамі праявічнага наратыву, парадыгма ўдзельнікаў імпліцытнага дыялогу і асаблівасці яе разгортвання ў беларускім мастацкім тэксце, што вызначае ідыястылі. Таму прадметам нашага даследавання сталі экспліканы знешняга і ўнутранага дыялогу камунікатыўнай прасторы мастацкага дыскурсу. Іх аналіз у кантэксце моўнай дынамікі вырашае актуальнае пытанне рэалізацыі дыялагічных адносін у маналагічных структурах і з'яўляецца наватарскім падыходам да разгляду мастацкага тэксту.

Глава 2 «Знешняя дыялагізацыя беларускага мастацкага дыскурсу XX стагоддзя» прадстаўлена двума раздзеламі, у кожным з якіх па тры падраздзелы.

У раздзеле 2.1 «Адрасатная поліфанія паэтычнага дыскурсу» разглядаецца дэялагізацыя беларускага маналагічнага паэтычнага дыскурсу праз ужыванне разнастайных звароткаў. Улічваецца падыход камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту да вывучэння асацыятыўнай структуры «ад стымулу да рэакцыі», пры якім паслядоўна выяўляюцца экспліцытныя і імпліцытныя асацыяты. Калі моўная структура тэксту абмяжоўвае рамкі карціны свету адрасанта, то асацыятыўная структура пашырае межы эксплікацыі ў руху чытацкай думкі. Тэкставыя асацыяты як сэнсавыя карэляты да слова-стымула (у нашым выпадку гэта зваротак) фарміруюць напрамак асацыявання, што дазваляе чытачу далучыцца да працэсу сутворчасці, у выніку чаго паэтычная прастора пашыраецца за кошт імпліцытнай інфармацыі.

Падраздзел 2.1.1 «Зваротак *брат* як ядро асацыятыўна-сэнсавага поля “Чалавек”» прысвечаны выяўленню тэкставых асацыятаў і імпліцытнага сэнсу зваротка **брат** у паэтычным дыскурсе ХХ ст. У выніку аналізу ўстаноўлены ядзерныя і перыферычныя структуры зваротка **брат** як ядра асацыятыўна-сэнсавага поля «Чалавек». Ядзерныя структуры прадстаўлены лексіка-сінтаксічнымі сродкамі, перыферычныя – дзеяслоўнымі. Фарміраванню сэнсу выразна садзейнічаюць імператывы з выражэннем часовай нелакалізаванасці, ускладненай мадальнасцю: *За добрую справу, за шчасце і славу / Душу **вырываі** з цемнаты* (Я. Купала. «За праўду»).

Зваротак **брат** выяўляе семы ‘ўсякі чалавек, якога яднае з тым, хто гаворыць, агульнасць радзімы, класавых інтарэсаў, становішча, умоў’, ‘сялянін’, ‘сябар’, ‘паэт’, ‘птушка’, ‘вораг’ праз тэкставыя асацыяты. Эквівалентныя апазіцыі (з іх антанімічнай разнавіднасцю) тэкставых асацыятаў відавочныя пры рэалізацыі семы ‘сялянін’ у паэтычным дыскурсе пачатку ХХ ст. (творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча) і семы ‘ўсякі чалавек, якога яднае з тым, хто гаворыць, агульнасць радзімы, класавых інтарэсаў, становішча, умоў’ у паэтычным дыскурсе П. Панчанкі сярэдзіны ХХ ст. і Н. Гілевіча канца ХХ ст. Прычым імпліцытныя семы ‘няшчаснае жыццё’, ‘цяжкае становішча’, ‘безнадзейнасць лёсу’ маюць большую колькасць актуалізатараў у параўнанні з імпліцытнымі семамі ‘надзея на шчаслівае жыццё’, ‘вера ў сялян’, ‘вера ў лепшае жыццё’ ў паэтаў пачатку і канца ХХ ст. У паэтычным дыскурсе П. Панчанкі, наадварот, сема ‘шчаслівае жыццё’ выражаецца ў большай колькасці тэкставых рэпрэзэнтантаў у параўнанні з семай ‘няшчаснае жыццё’. Тэкставыя асацыяты зваротка **брат** з семамі ‘сябар’, ‘паэт’, ‘птушка’ актуалізуюць пазітыўнаацэначныя семы ‘надзея на шчаслівае жыццё’, ‘дарагі чалавек’, ‘талент’, ‘шчырасць у адносінах да чытача знойдзе ўдзячны водгук’, ‘духоўнае вяртанне на радзіму’, ‘еднасць чалавека і птушкі ў

імкненні да Радзімы’. Пры рэалізацыі семы ‘сябар’ зваротка **брат** у Я. Коласа выяўляюцца адносіны перасячэння тэкставых рэпрэзэнтантаў. Сема ‘вораг’ зваротка **брат** актуалізуецца праз пеяратыўныя адзінкі толькі ў дыскурсе П. Панчанкі.

Напрамак асацыявання зваротка **брат** як ‘сялянін’ у Я. Коласа звязаны з кантраснымі паняццямі гора і веры ў лепшае, тады як у Я. Купалы і М. Багдановіча – толькі з горам. Пры гэтым тэкставыя асацыяты Я. Коласа ўяўляюць сабой выразную семантыка-стылістычную сістэму, а дыскурсы Я. Купалы і М. Багдановіча ўключаюць прагемы адмоўнай эмацыянальна-экспрэсіўнай канатацыі. Пры разглядзе тэкставых асацыятаў зваротка **брат** як ‘сябар’ М. Танка і П. Панчанкі заўважана іх больш яркае праяўленне ў М. Танка (на ўзроўні разнастайных дзеяслоўных формаў), тады як П. Панчанка выкарыстоўвае пераважна імператыўныя пажаданні і футуральныя формы. У П. Панчанкі выяўлена сімвалізацыя шчаслівага жыцця беларуса пры эксплікацыі слоўнікавай семы зваротка **брат** ‘усякі чалавек, якога яднае з тым, хто гаворыць, агульнасць радзімы, класавых інтарэсаў, становішча, умоў’, у адрозненне ад Н. Гілевіча, у паэзіі якога актуалізуецца імпліцытны сэнс ‘безнадзейнасць лёсу’.

У падраздзеле 2.1.2 «Зваротак *сябар* як ядро асацыятыўна-сэнсавага поля “Адносіны”» вызначаецца спецыфіка тэкставых асацыятаў і імпліцытнага сэнсу зваротка **сябар** у паэтычным дыскурсе ХХ ст. Зваротак **сябар** выяўляе семы ‘ўжываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’, ‘сялянін’, ‘пісьменнік’, ‘вучоны’, ‘каханы чалавек’, ‘статуя’, ‘духоўна чужы чалавек’ праз ядзерныя і перыферычныя тэкставыя асацыяты.

У паэтычным дыскурсе пачатку ХХ ст. найбольш поўнае семнае выражэнне зваротка **сябар** характэрна для дыскурсу Я. Купалы. Зваротку **сябар** паэтычнага дыскурсу сярэдзіны ХХ ст. уласціва рэалізацыя як слоўнікавай семы ‘ўжываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’, так і патэнцыяльных сем ‘пісьменнік’, ‘вучоны’, ‘каханы чалавек’, ‘статуя’, ‘духоўна чужы чалавек’. У паэтычным дыскурсе канца ХХ ст. зваротак **сябар**, апрача слоўнікавай семы ‘ўжываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’, выяўляе патэнцыяльныя семы ‘пісьменнік’, ‘вучоны’, ‘духоўна чужы чалавек’ толькі ў Н. Гілевіча.

Паміж тэкставымі асацыятамі складваюцца адносіны перасячэння пры рэалізацыі семы ‘пісьменнік’ у паэтычным дыскурсе Я. Купалы, М. Танка, П. Панчанкі, семы ‘вучоны’ ў паэзіі М. Танка і семы ‘ўжываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’ ў паэтычным дыскурсе П. Панчанкі. У Я. Купалы зварот да сябра як ‘пісьменніка’ рэалізуецца на ўзроўні

канкрэтнай асобы, а ў М. Танка – на ўзроўні аб’ектаў, звязаных з ім. У адрозненне ад дыскурсаў гэтых паэтаў зварот да сябра як ‘пісьменніка’ П. Панчанкі ўключае тэкставыя асацыяты адмоўнай канатацыі. Адносіны тоеснасці ўласцівы тэкставым асацыятам семы ‘ўжываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’ паэзіі А. Куляшова, якія вербалізуюць імпліцытныя прырашчэнні ‘вечнае жыццё герояў-сяброў’ і ‘несмяротны подзвіг сяброў’. Найбольшая разнастайнасць семнага выражэння ядра **сябар** у паэтычным дыскурсе ХХ ст. характэрна для творчасці М. Танка. Прычым менавіта ў гэтага паэта пры рэалізацыі патэнцыяльнай семы ‘каханы чалавек’ зваротка **сябар** у плане выражэння паміж ядром і перыферычнымі структурамі складваюцца адносіны выключэння, а ў плане зместу – тоесныя.

Падраздзел **2.1.3 «Зваротак Радзіма як ядро асацыятыўна-сэнсавага поля “Бацькаўшчына”»** вызначае спецыфіку тэкставых асацыятаў і імпліцытнага сэнсу зваротка **Радзіма** ў паэтычным дыскурсе ХХ ст. Зваротак **Радзіма** рэалізуе слоўнікавую сему ‘краіна, якая гістарычна належыць пэўнаму народу і якую гэты народ насяляе; бацькаўшчына’ ў паэтаў ХХ ст. Падабенства імпліцытнага сэнсу тэкставых асацыятаў найбольш выразнае ў пісьменнікаў пачатку і канца ХХ ст.: ‘смерць’ (Я. Купала, М. Багдановіч), ‘беднасць’ (Я. Колас), ‘шматпакутная гісторыя Беларусі’ (Р. Барадулін), ‘гора’ (Н. Гілевіч), прычым у Р. Барадуліна і Н. Гілевіча, як і ў Я. Купалы, пераважаюць тэкставыя эксплікатары імпліцытнай семантыкі няпростага лёсу Бацькаўшчыны. У паэтаў сярэдзіны ХХ ст. М. Танка і П. Панчанкі рэпрэзентуюцца пазітыўнаацэнныя значэнні ‘любоў да Бацькаўшчыны, вера ў яе будучыню’, ‘непераможная веліч і прыгажосць’, хоць у П. Панчанкі тэкставыя асацыяты маюць большую пафаснасць і экспрэсію. Калі ў Я. Купалы тэкставыя асацыятыўныя рады рэалізуюць кантраст *жыццё – смерць* на аснове дзеяслоўных формаў, то ў Я. Коласа – толькі імпліцытны сэнс ‘гора’ ў іменных формах. У адрозненне ад Я. Купалы тэкставыя асацыяты вершаў М. Багдановіча выражаюць імпліцытны сэнс жыцця праз смерць апазіцыі *рэтраспекцыя/праспекцыя*. Для Н. Гілевіча характэрны кантрасны вобраз Радзімы, тады як тэкставыя асацыяты вершаў Р. Барадуліна дазваляюць чытачу актуалізаваць сэнс гора, узмацніць яго праз экспрэсіўныя рэфрэны.

У раздзеле **2.2 «Бінарныя канцэпты ў паэтычным дыскурсе»** даследуюцца базавыя бінарныя канцэпты, якія адпаведным чынам вербалізуюцца ў беларускім паэтычным дыскурсе ХХ ст. Бінарныя канцэпты «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», «мінулае/будучае», «многа/мала» адлюстроўваюць асаблівасць кантраснай светабудовы, з’яўляючыся пазатэкставымі асацыяцыямі. Важнасць іх вылучэння звязана з

такім падыходам камунікатыўнай стылістыкі, як «ад рэакцыі да стымулу», дзе рэакцыяй выступае бінарны канцэпт, стымулам – тэкст як вынік асацыятыўнай дзейнасці рэцыпіента. Бінарны канцэпт уяўляе сабой двух’ядзерную структуру біцэнтрычнай прыроды, архітэктоніка якой складаецца з сэнсавай дыяды. Яе часткі фарміруюць цэласны кантэкстуальны вобраз. Таму вербалізацыя бінарных канцэптаў у паэтычным дыскурсе адбываецца праз кантраст як рэгулятыўны сродак. Бінарныя канцэпты «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», «мінулае/будучае», «многа/мала» з’яўляюцца рэпрэзэнтантамі супярэчнасцей XX ст. і экспрэсіўных кантрастаў праз пэўныя прыёмы вылучэння ў беларускім паэтычным дыскурсе XX ст.

Аналіз праводзіцца з улікам адметнай камунікатыўнай прасторы паэтычнага тэксту, звязанай з паняццем другаснай моўнай структуры і яе асноўнымі прынцыпамі – супастаўленнем і супрацьпастаўленнем.

Падраздзел **2.2.1 «Бінарныя канцэпты ў паэтычным дыскурсе пачатку XX стагоддзя»** прысвечаны разгляду эксплікацыі бінарных канцэптаў у паэтычным дыскурсе У. Жылкі, А. Гаруна, З. Бядулі. Дамінантнымі бінарнымі канцэптамі беларускага паэтычнага дыскурсу пачатку XX ст. з’яўляюцца «мінулае/будучае», «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», рэалізацыя якіх адбываецца, у першую чаргу, на парадыгматычным узроўні. У творчасці У. Жылкі бінарны канцэпт «мінулае/будучае» эксплікуецца варыянтнымі канцэптамі «мінулае/цяперашняе», «цяперашняе/будучае» ў асэнсаванні кахання і гісторыі Беларусі. У паэзіі А. Гаруна дамінуе бінарны канцэпт «святло/цёмра» з сімвалічнай рэпрэзэнтацыяй асіметрычнага вобраза Беларусі. Для паэзіі З. Бядулі характэрна рэалізацыя бінарнага канцэпту «жыццё/смерць» праз апазіцыю *верх/ніз* і супрацьпастаўленне *я/ён*, бінарнага канцэпту «святло/цёмра» (у адносінах да асіметрычнага вобраза Бацькаўшчыны), бінарнага канцэпту «цяпло/холад» (у адносінах да чужыны і Бацькаўшчыны). У кожнага паэта бінарны канцэпт мае сваё моўнае выражэнне, звязанае з супастаўленнем і супрацьпастаўленнем паэтычнай структуры, у выніку чаго кантраст або ўзмацняецца, або, наадварот, «здымаецца» – узнікае важны ў камунікатыўных адносінах эфект падманутага чакання.

Пры параўнанні ідыястыліяў паэтаў адзначана характэрная менавіта для У. Жылкі актуальнасць рэляцыйнай пары «я – ты», якая ўдзельнічае ў лексіка-граматычным структураванні бінарных канцэптаў. Напрыклад, бінарны канцэпт «мінулае/цяперашняе», звязаны з парай «я – ты», эксплікуецца аспектуальнымі значэннямі прэдыкатыўных радоў (верш «Нягоды твой не зменяць крок...»). У вобразе каханай «ты» функцыянальны змест

неперарывістасці ўзмацняецца якаснай ацэнкай: *І ты пяшчотная ўсё тая ж, / І радасці жыцця ў вянок, / Як і калісьці, завіваеш*. Экспрэсія радасці «ты» кантрастуе з прыгнечанасцю вобраза «я»: *Я ж лёсу не асіліў жудзь / І небыцця спужаўся плоймы*. Толькі ў А. Гаруна бінарныя канцэпты рэпрэзентуюцца пераважна супярэчлівымі вобразамі Бацькаўшчыны, тады як З. Бядуля пашырае экспліканты бінарных канцэптаў, якія звязваюцца з адпаведнай семантыкай склону. У паэзіі З. Бядулі прамы парадак слоў вобраза вайны *Смерць прымала строга жудасны парад* («Ад крыві чырвонай») кантрастуе з інверсійным вобраза жыцця, у выніку чаго вобраз жыцця, апрача экспрэсіўнасці, набывае сэнсавае прырашчэнне непераможнасці праз дынаміку прэдыкатаў: *Ідём мы праз вякі* («Пятая гадавіна Кастрычніка»); *Бухторацца моцныя грудзі; Праменіцца вока бясконца* («З палаючых квятаў-агнішчаў»).

У падраздзеле **2.2.2 «Бінарныя канцэпты ў паэтычным дыскурсе сярэдзіны ХХ стагоддзя»** разглядаецца вербалізацыя бінарных канцэптаў у паэтычным дыскурсе Э. Агняцвет, П. Броўкі, Е. Лось. У беларускім паэтычным дыскурсе сярэдзіны ХХ ст. дамінуюць тры бінарныя канцэпты: «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/халад», эксплікацыя якіх залежыць ад ідыястылю паэта.

У Э. Агняцвет бінарны канцэпт «жыццё/смерць» рэалізуецца на аснове такіх відаў тэмпаральнай кампазіцыі, як аднапланавая, сукцэсіўная з нелінейным характарам часавай паслядоўнасці, сукцэсіўная з лінейным характарам часавай паслядоўнасці. Адзначаецца, што ў паэзіі Э. Агняцвет найбольшую разнастайнасць рэпрэзэнтантаў выяўляе бінарны канцэпт «святло/цёмра», звязаны з вобразамі прыроднага, інтраспектыўнага і мастацкага (найперш музычнага) свету, на сэнсаўтварэнне якіх уплывае фаналагічная арганізацыя тэксту. Так, у вершы «Піянерская гама» гукавы комплекс кожнай ноты паўтараецца ў пэўных лексемах, графічна вылучаючыся, у выніку чаго яны аб'ядноўваюцца ў сэнсавую групу: *До-бры дзень вам, песні гаю!; Рэ-чка жыва адгукнецца; Мі-ла, любя ў звонкім краю!; Фа-нтастычныя сцяжынк!; Соль да хлеба не забылі?; Я ля-чу з хлапцамі ўсімі; Сі-ла ў целе прыбывае; До-ма ўспомнім гай прасторны*. Моўныя адзінкі *добры, рэчка, міла, фантастычныя, соль, лячу, сіла, дома* актуалізуюць мадальную дынаміку захаплення прыродным светам, дзе «я» звязваецца з калектыўным «мы» ў футуральным індыкатыве *ўспомнім*. Збліжэнне або супрацьпастаўленне прыроднага і духоўнага планаў адбываецца ў выніку супастаўлення іх эксплікантаў пры вербалізацыі бінарнага канцэпту «цяпло/халад».

У адрозненне ад паэзіі Э. Агняцвет для паэтычнага дыскурсу П. Броўкі характэрна найбольшая рэпрэзэнтацыя бінарнага канцэпту «жыццё/смерць» з

ключавой тэмпаральнай апазіцыяй *прошлы час/цяперашні час*, якая карэлюе з семантычнай. Супрацьпастаўленасць часавых формаў паэтычнага дыскурсу П. Броўкі актуалізуе кантраст паміж смерцю і жыццём. Асіметрыя мінулага паэмы «Голас сэрца» рэалізуецца праз яго кантрасныя семы ‘радасць’ – ‘пакута’. Смерць маці ад рук фашыстаў эксплікуюць дзеясловы закончанага трывання з канкрэтна-фактычным значэннем: *Маці! І тут табе быць давлялося, / Колькі тваёй тут крыві пралілося*. Шчаслівае мінулае вербалізуюць у творы дзеясловы незакончанага трывання з агульнафактычным выніковым значэннем: *ты някла нам аладкі; як ты спявала, як прала, як жала, як шыла кашульку, як вышывала; як пахлі рукі твае лебядою; як яны нас абдымалі і грэлі; як твае вочы ласкава глядзелі*. Сема жыцця вобразы маці працягваецца ў цяперашнім абстрактнага назоўніка *мара*: *А ты ж – толькі ў марах*, канкрэтнага назоўніка *помнік*: *Помнік на ўзгорку ля вёскі сягоння і ўключаецца ў шырокі кантэкст жыцця: Сонечны ранак над хатамі грае*. Бінарны канцэпт «**святло/цёмра**» рэалізуецца праз гарызантальнае і вертыкальнае разгортванне вобразаў з уключэннем апазіцыі *верх/ніз*. Бінарны канцэпт «**цяпло/халад**» эксплікуецца поўнай і няпоўнай градуальнасцю пор года.

Лірычны сюжэт Е. Лось заснаваны на паралелях і антытэзах знешняга і ўнутранага планаў, а інтэгральнасць паэтыкі праяўляецца праз лексічныя і граматычныя сродкі – вербалізатары бінарных канцэптаў «**жыццё/смерць**», «**святло/цёмра**», «**цяпло/халад**». Раз’яднанасць чалавечага і прыроднага свету рэпрэзентуецца дыялагічнай апазіцыяй: *Здаецца, лета, а трывожна* («Бабіна лета»); *Будзе дождж, а я жадаю буры* («Захад пагасіў свае штандары...»). Толькі ў дыскурсе Е. Лось рэляцыйная пара «я – ты» эксплікуе інтымныя і грамадзянскія адносіны, тады як у Э. Агняцвет праз «я – ты», «я – мы» рэалізуецца толькі каханне, пара «я – мы» П. Броўкі выражае адносіны лірычнага героя і Айчыны.

Падраздзел **2.2.3 «Бінарныя канцэпты ў паэтычным дыскурсе канца ХХ стагоддзя»** прысвечаны разгляду эксплікацыі бінарных канцэптаў у паэтычным дыскурсе Г. Пашкова, Н. Мацяш, М. Мятліцкага.

У паэтычным дыскурсе канца ХХ ст. бінарныя канцэпты рэалізуюцца як на сінтагматычным, так і на парадыгматычным узроўнях. Гэта відаць у паэзіі Г. Пашкова, дзе эфект падманутага чакання дасягаецца на аснове супастаўленняў і супрацьпастаўленняў. Для ідыястылю Г. Пашкова характэрны разнастайныя стылістычныя фігуры кантрасу, якія садзейнічаюць стварэнню паміж прадуцэнтам і рэцыпіентам, – антытэза, аксюмаран, альтэрнатэза. У паэзіі Г. Пашкова існуе ўзаемапераход паміж пейзажным і інтраспектыўным слямі, калі праз экспліцытны пейзажны элемент выражаецца ўнутранае «я»

лірычнага героя: *Душа чужою грэецца вясной, / пакуль свая сумётамі абнятая* («А ў Івянецкай пушчы ўсё зіма...»). У супрацьпастаўленні *чужая вясна – свае сумёты* сіметрыя прыроднага і інтраспектыўнага планаў выводзіцца на аснове творнага з адценнем шчасця і творнага з адценнем гора.

Бінарныя канцэпты паэзіі Н. Мацяш структуруюцца граматычнымі сродкамі, найперш дзеясловамі, і рэляцыйнымі адносінамі, якія раз'ядноўваюць і аб'ядноўваюць «я» і «ты» праз сему 'каханне'. Так, эксплікацыя семы 'каханне' адбываецца: 1) праз творны аб'яднання: *Вы са мной* («Я з Вамі развіталася»); 2) праз прэдыкат эмацыянальнага стану: *А ты ўсміхаешся шчасліва* («Як мне прывыкнуць да самой сябе...»); 3) эфект падманутага чакання: *І рантам – Ты!..* («Ты»); 4) праз суб'ектна-аб'ектныя адносіны з пераходным дзеясловам: *Я люблю цябе* («Я люблю цябе...»); 5) праз архісему 'моцнае пачуццё' ў канструкцыях са злучнікам *і*: *Ты ўсё, усё мне, / Ўсё на свеце: / І кліч жыцця, / І прага смерці* («Сугучча»); 6) праз аднасастаўныя пэўна-асабовыя сказы з прэдыкатамі адносін блізкасці: *Цалую распрамененыя вочы, / Гарнуся ўсёй істотай пад крыло* («Страх»); 7) праз паўтор зваротка: *Любы мой, любы мой, любы мой!* («Не люблю тэлефонных размоў...»); 8) праз ужыванне звароткаў з нарастальнай градацыяй: *Найблізкі мой, мой цуд, маё ж ты свята, любоў мая; мой валадар, мой скарб неверагодны!* («Шчымлівае»); 9) праз прыналежныя канструкцыі: *Жыццё мяне любіць, / Тваёю істотай вітае-галубіць, / Тваімі вачамі ўзіраецца ў вочы, / Тваімі рукамі абняць мяне хоча, / Тваёй палымянаю думкай вартуе* («Ці трэба было?»). Эксплікацыя семы 'ростань' адбываецца праз генітыў: *А мне ўсё лепей без цябе* («Без цябе»).

У адрозненне ад паэтаў канца ХХ ст. бінарныя канцэпты М. Мятліцкага з дамінантным «**жыццё/смерць**» рэалізуюцца матывам могілак з ключавым вобразам палескага смутку Чарнобыльскай трагедыі, якая перасякаецца з унутраным станам лірычнага «я». У М. Мятліцкага план мінулага лагічна перацякае ў цяперашні, а цяперашні – у будучы. У выніку стылістычнага прыёму *рэтраспекцыі/праспекцыі* часавая перспектыва актуалізуе значнасць асабістага прэзенса лірычнага «я», уключанага ў кантэкст філасофскага абагульнення з семай пазачасавасці: *Іду, / І мне ў патыліцу / Дыхаюць / Усе стагоддзі твае* («Горад»).

Глава 3 «Унутраная дыялагізацыя беларускага мастацкага дыскурсу ХХ стагоддзя» складаецца з трох раздзелаў.

У раздзеле **3.1 «Унутраная дыялагізацыя праявічнага дыскурсу пачатку ХХ стагоддзя»** разглядаецца ўнутраная дыялагізацыя як аблігатарная прымета праявічнага дыскурсу, асабліва маналагічнай формы маўлення з экзегетычным апавядальнікам (або аўктарыяльнага тыпу аповеду, звязанага з

нараталагічнай структурай), у якой ствараецца сінкрэтычная апавядальная асоба. Узнікае імпліцытная дыялагізацыя, дзе рэальная дыялагічная канструкцыя адыгрывае мінімальную ролю, а дамінантную пазіцыю займаюць камунікатыўныя мадэлі «наратар – персанаж», «персанаж – персанаж», «аўтар – персанаж», «аўтар – наратар». У дыягетычным наратыве імпліцытная дыялагізацыя рэалізуецца ў мадэлях «я – ты (вы)», «я – я», «я – мы», «персанаж – персанаж». Даследуюцца сродкі эксплікацыі камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву М. Гарэцкага, М. Зарэцкага і К. Чорнага. У дыскурсе пачатку ХХ ст. пераважае аўктарыяльны наратыў, які мае складаны характар, паколькі імплікуе дыялог праз разнастайныя сродкі маналогу. Эксплікатарамі мадэлі «наратар – персанаж» выступаюць:

1) няўласна-простае маўленне з апазіцыяй *апавядальнік/герой* па прымеце экспрэсіўнай сінтаксічнай будовы: *Выйшаў Даніла і стаў ля парога. Куды ісці? Куды прыхіліцца?* (М. Зарэцкі. «Бель»);

2) канструкцыі ўскоснага маўлення з аўтарскай апрацоўкай даданай часткі ментальнага і эмацыянальнага стану героя. Персаналізацыя ўскоснага маўлення выяўлена ў К. Чорнага на аснове замены дэйктыка 3-й асобы на 1-ю і ўвядзення цытат: *У голасе яго адчувалася наіўна-сталая ўпэўненасць, што, вось, раблю я так, як і ўсе...* (К. Чорны. «Па дарозе»);

3) цытаванне маўлення аднаго персанажа або інклюзіўнага суб'екта: *Хама не прапускае ніколі ніводнага сходу, бо любіць «абстайваць праўду»* (К. Чорны. «Маё дзела цялячае»);

4) устаўныя канструкцыі суб'ектыўнай мадальнасці: *Сымонка ўжо нарыхтаваўся ёй чытаць, а яна цяжка зварухнулася ў крэсле (бо надта ж была грубая і пухлая, хоць і нездаровая)...* (М. Гарэцкі. «Спакуса»);

5) няпэўныя займеннікі як другасныя эгацэнтрыкі. У М. Гарэцкага «здымаецца» апазіцыя *няпэўнасць/пэўнасць*, бо пункт гледжання героя канкрэтызуецца, што характэрна для прыёму ўяўлення: *...на паляне каля дарогі выплывала нешта вялікае, цёмнае. То была леснікова хата* (М. Гарэцкі. «Роднае карэнне»);

6) персанажныя модусы ўспрымання, разважання і ўспаміну з дамінантным успрымання, які рэалізуецца М. Гарэцкім у пейзажных фрагментах са статальнай рэматычнай дамінантай. К. Чорнаму ўласціва кантамінацыя трох модусаў з сінтэзам статальнай і імпрэсіўнай рэматычных дамінантаў. У М. Зарэцкага рэалізуюцца модусы ўспаміну і ўспрымання, але апошні больш шырока: праз тэматычныя лініі пейзажу, музыкі, жанчыны. У модусе ўспаміну актуалізуецца імпрэсіўная рэматычная дамінанта.

Камунікатыўную мадэль «персанаж – персанаж» прапануем разглядаць у двух варыянтах, звязаных з імпліцытнымі формамі дыялагізацыі аўтарыяльнага аповеду, дзе актуалізуецца катэгорыя пункту гледжання. У дыскурсах М. Зарэцкага і К. Чорнага персанажныя пункты гледжання першага варыянта супастаўляюцца і супрацьпастаўляюцца, у М. Гарэцкага супрацьпастаўляюцца, што эксплікуюць ацэначныя формы, трапеічныя сродкі, кантамінацыя тэмпаральных адзінак, модусныя дзеясловы, канструкцыі з пасівізацыяй суб'екта і агульнаадмоўныя безасабовыя сказы.

Другі варыянт, характэрны для К. Чорнага, заснаваны на вектарным напрамку ад мінулага да цяперашняга змены духоўнага стану аднаго персанажа. Дыстантна размешчаныя фрагменты тэматычных ліній кантрасных пунктаў гледжання з парадыгматычнай кагезіяй выяўляюць дыялагізацыю паміж персанажам (мінулым) і персанажам (цяперашнім). Напрыклад, тэматычная лінія першага пункту гледжання (у персанажа Паўла Грыбка) з самай распачы ўключае тэкставы сегмент:

І такая глыбіня крыўды, злосці і жадання паскардзіцца некаму з'яўляецца ў Паўла, што хочацца пакінуць гэтыя цёмныя вазы, гэтых людзей, з якімі давалося ж то неяк разам з'ехацца, калі выязджалі з вёскі ў горад. Хочацца Паўлу пайсці цёмным полем да таго месца, дзе за чорнымі дзівоснымі абрысамі нечага начнога з'яўляецца маленькая ясная лапінка, – гэта мясяц, мусіць, спрабуе выбіцца з-за хмар. Робіцца там трохі святлей, вызначаюцца трохі шырокія далі, завуць яны да сябе сваім размахам і воляй, і там як бы няма нікога такога злога, гадкага.

У тэматычнай лініі другога пункту гледжання сема радасці стварае семантычную кагезію паміж ядзернымі структурамі дзвюх макрапрапазіцый:

1) *У Паўла ж пачала вясёлай лёгкасцю напаўняцца істота наволі. Пасля ўсё зрабілася для яго слаўным, радасна захапіла імкненне. Як ехаў, дык весела ляжала пад ветрам поле і некуды далёка адплылі і Алесь Мяльгун, і Насця, і Сёмка Цераховіч, і Тодар. Сплыло ўсё тое, што было на душы, як ехаў у горад; 2) А вакол зямля, вакол людзі. І ідуць на зямлі дні і ночы. **І ветры спяваюць, і сонца свеціць** (К. Чорны. «Па дарозе»).*

Дыялог камунікатыўнай мадэлі «аўтар – персанаж» звязаны з актуалізацыяй пункту гледжання героя і сентэнцыі аўтарскага адступлення, якія маюць характар супастаўлення і супрацьпастаўлення ў дыскурсе М. Гарэцкага, супастаўлення – у М. Зарэцкага і К. Чорнага. Аўтарскія адступленні рэалізуюцца праз мінімальны аб'ём сінтаксічнай структуры (ад аднаго да двух сказаў) у К. Чорнага да макрапрапазіцыі ў М. Зарэцкага і фрагмента ў М. Гарэцкага. Аўтарская суб'ектная перспектыва камунікатыўнай мадэлі

«аўтар – наратар» мае рацыянальны аспект у К. Чорнага і эмацыянальны – у М. Гарэцкага і М. Зарэцкага. Рацыянальнасць аўтарскага ўспрымання К. Чорнага эксплікуецца праз прамы парадак слоў, паралелізм сінтаксічных канструкцый. Суб’ектная наратарская перспектыва М. Зарэцкага ўзбагачаецца эмацыянальна-экспрэсіўнымі канатацыямі ў пытална-рытарычных сказах, кантраснасці вобразаў, назоўных тэмы, развітых зваротках. Для М. Гарэцкага характэрны інварыянт мадэлі «наратар – чытач» з прагматыка-камунікатыўнай накіраванасцю праз маркіраваныя публіцыстычным стылем дэйктык *вы*, дзеясловы загаднага ладу і сумеснасці дзеяння.

У дыскурсах К. Чорнага, М. Гарэцкага, М. Зарэцкага пашырана форма пісьмовага паведамлення як адзін з відаў дыегетычнага аповеду з адсутнасцю прэсупазіцыўнай рэфэрэнцыі «я». Наратарскае маўленне набліжана да аўтарскага, што праяўляецца ў стылістычна нейтральнай вербалізацыі. «Мы»-сказы ў адрозненне ад «я»-сказаў маюць кантэкстуальную рэфэрэнцыю: моўцу і семантычны суб’ект (адна асоба) і моўцу як інклюзіўнага суб’екта ў складзе групы асоб. На ўзроўні дыегетычнага аповеду вылучана камунікатыўная мадэль «я – ты (вы)», дзе «ты» – семантычны суб’ект з кантэкстуальнай эксплікацыяй (у М. Зарэцкага), «вы» – антэцэдэнт-адрасат сказавай манеры моўцы М. Гарэцкага. Мадэль «я – я» формы суб’ектываванага аповеду, звязаная з мадыфікацыяй моўцы, актуалізуецца экспрэсіяй пыталных сказаў, імператываў, зваротам да самога сябе і стылістычна нейтральнымі канструкцыямі разважання (у К. Чорнага). У М. Гарэцкага кантрасны стан моўцы рэпрэзентуецца апазіцыяй *ірэальнае/рэальнае*. Адметнасць мадэлі «наратар 1 – наратар 2» змешанага аповеду М. Зарэцкага – у супрацьпастаўленні дыегетычнага і аўктарыяльнага апавядальнікаў.

Дзённікавая форма праяічнага дыскурсу пачатку ХХ ст. уключае мадэль аўтакамунікацыі «я – я» (у М. Гарэцкага і М. Зарэцкага) з інварыянтамі «я – ты», «я – мы» (у М. Гарэцкага). Эпістальныя наратыўны мае мадэль «персанаж – персанаж» з дыялагічнай накіраванасцю на ацэнку «іншага» (у М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, К. Чорнага).

Раздзел 3.2 «Унутраная дыялагізацыя праяічнага дыскурсу сярэдзіны ХХ стагоддзя» прысвечаны разгляду сродкаў эксплікацыі камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыегетычнага наратыву Я. Брыля, В. Быкава і А. Васілевіч. Устаноўлена, што для беларускага праяічнага дыскурсу сярэдзіны ХХ ст. характэрна ўнутраная дыялагізацыя на ўзроўні суб’ектных перспектыв аўктарыяльнага і дыегетычнага наратыву. Такі імпліцытны дыялог рэалізуюць камунікатыўныя мадэлі, кожная з якіх эксплікуе

як падабенства, так і адрозненне ідыястыляў пісьменнікаў. Ключавымі вербалізатарамі мадэлі «наратар – персанаж» з’яўляюцца:

1) няўласна-простае маўленне, якое выразна размяжоўваецца з наратарскім прэпазіцыйным фонам у Я. Брыля і А. Васілевіч. Для В. Быкава характэрны прэпазіцыйныя канструкцыі з ускосным маўленнем, дзе даданая частка становіцца актуалізатарам ментальнага і эмацыянальнага стану персанажа, змяшчае ацэначныя кампаненты персанажнага пункту гледжання. У няўласна-простым маўленні траіх пісьменнікаў выяўляецца апазіцыя *апавядальнік/герой* па прымеце экспрэсіўнай сінтаксічнай будовы – пытальных і клічных сказаў, парцэляцыі, а ў А. Васілевіч яшчэ і недаказу: *Нічога не бачачы перад сабой, хістаючыся, Люба выйшла з хаты і няцвёрдымі крокамі пайшла той самай сцежкай, па якой нібы на крылах ляцела яна паўгадзіны таму. Паўгадзіны... Не, цэлае стагоддзе таму назад, цэлую вечнасць...* («Шляхі-дарогі»). Неразгорнутая форма няўласна-простага маўлення з аднаслоўнай эксплікацыяй заўважана ў В. Быкава;

2) канструкцыі ўскоснага маўлення, у якіх даданая частка з выяўленнем суб’ектнага стану персанажа (яго ўяўленні пра вайну і меркаванні пра жыццёвыя каштоўнасці) апрацоўваецца аўтарам, г. зн. «здымаецца» апазіцыя *стылістычна нейтральнае/стылістычна афарбаванае*: *Баец цяпер зразумеў, што яму можа дапамагчы тут* (В. Быкаў. «Адна ноч»);

3) цытаванне маўлення аднаго персанажа або інклюзіўнага суб’екта, прычым у Я. Брыля яно выразна ацэначнае, у Я. Брыля і А. Васілевіч – з наратарскім тлумачэннем. Цытацыя Я. Брыля праяўляецца на ўзроўні варварызмаў, структурна арганізаваных як словы і сказы. Наратар можа падключацца да голасу персанажа і тлумачыць варварызмы праз адасобленыя кампаненты: *У браме наказалася машына «эрстэ гільфэ» – хуткай дапамогі* (Я. Брыль. «Птушкі і гнёзды»). Для ідыястылю Я. Брыля характэрна ўключэнне цытацыі ў парантэтычныя ўстаўкі;

4) устаўныя канструкцыі з эмацыянальна-экспрэсіўнай канатацыяй пункту гледжання героя: *...сама яна не паехала за ім, каб падтрымаць яго і памагчы яму ў цяжкі момант (і вось які ён зрабіўся за такі кароткі тэрмін!)*... (А. Васілевіч. «Пратасевіч»);

5) няпэўныя займеннікі апазіцыі *наратар/персанаж* па крытэры *паўнаты/непаўнаты* ведаў (у В. Быкава і А. Васілевіч), прычым гэта апазіцыя «здымаецца» ў дыскурсе Я. Брыля, бо і апавядальнік, і персанаж у аднолькавай ступені (няпоўна) уяўляюць аб’ект рэчаіснасці. Нейтралізацыя апазіцыі *няпэўнасць/пэўнасць* характэрна для персанажных дыскурсаў В. Быкава і Я. Брыля ў кампазіцыйным прыёме суб’ектывацыі – уяўленні, калі няпэўны

займеннік набывае намінацыю: ...*побач нехта тоненька, не па-мужчынску ўскрыкнуў. Клімчанка...азірнуўся – на пяць крокаў ззаду...бег з аўтаматам ягоны ардынарац Косця* (В. Быкаў. «Пастка»). Да таго ж менавіта ў Я. Брыля назіраецца спалучальнасць двух прыёмаў – уяўлення і мантажнага;

б) модусы ўспрымання, разважання і ўспаміну, якія знаходзяць рознае выражэнне ў залежнасці ад ідыястылю. Так, для прозы В. Быкава найперш характэрны модус успрымання ваенных падзей, мірнага жыцця і прыроды, для Я. Брыля – модус успаміну з рэалізацыяй катэгорыі рэтраспекцыі як формы дыскантынуума. Рэтраспекцыя Я. Брыля адносіцца да аб'ектыўна-аўтарскай і мае кампазіцыйна-тэкставую разнавіднасць. У адрозненне ад В. Быкава і Я. Брыля А. Васілевіч выкарыстоўвае ўсе тры модусы: персанажнае ўспрымання прыроды, чалавека, памяшкання, разважанне рэфлексійнага характару, успамін, які па кампазіцыйна-тэкставай дыфузнай рэтраспекцыі і прыёму нестандартнага ўспрымання, эксплікаванага інтэнсівам і інтэнсіфікатарамі, падобны да персанажнага ўспаміну Я. Брыля.

Разгортванне мадэлі «персанаж – персанаж» адбываецца, як і ў дыскурсе пачатку ХХ ст., на аснове суб'ектыўна-ацэначнай мадальнасці ў двух напрамках: 1) супастаўленасці і супрацьпастаўленасці персанажных пунктаў гледжання (у В. Быкава і А. Васілевіч); 2) змены духоўнага стану аднаго персанажа з актуалізацыяй апазіцыі *мінулае/цяперашняе* на ўзроўні фрагмента (Я. Брыль), дыстантных макрапазіцый (В. Быкаў).

Рэалізацыя мадэлі «аўтар – персанаж» заўважана толькі ў дыскурсе А. Васілевіч. Персанаж і аўтар знаходзяцца ў адносінах супастаўлення, пры гэтым аўтарская сентэнцыя цяперашняга пастаяннага структурна арганізуецца як сказ і звышфразовае адзінства. У мадэлі «аўтар – наратар», характэрнай таксама для прозы А. Васілевіч, выяўляюцца адносіны супастаўлення паміж аўтарскім і наратарскім пунктамі гледжання.

Дыегетычны наратар В. Быкава вызначаецца адсутнасцю прэсупазіцыйнай рэферэнцыі, што стварае яго моцную пазіцыю ў ацэнцы падзей. Мадэлі «я – мы» ўласціва кантэкстуальная рэферэнцыя *мы* як наратара і семантычнага суб'екта, а таксама як інклюзіўнага суб'екта. Займеннік *мы* супастаўляе персанажаў у семе 'агульнасць справы', а займеннік *ён* стварае эффект супрацьпастаўлення. У дыегетычным наратыве В. Быкава мадэль «я – ты», у якой другі кампанент мае рэферэнцыю, набывае асаблівую значнасць у эксплікацыі шчырасці сяброўскіх адносін. Назоўны «ты» мадэльнае вечнасць памяці, а яго ўскосныя формы садзейнічаюць толькі фізічнай трансфармацыі. Мадэль «я – я» дынамікі ўнутранага стану моўцы актуалізуе «я» мінулага ў разважанні-прэскрыпцыі з прэдыкатыўнымі формамі і інфінітывам і «я»

цяперашняга з экспрэсіяй ацэнкі колішніх падзей у зваротках-адухаўленнях, пыталых і апавядальных сказах з ацэначнымі азначэннямі.

Аўтакамунікатыўны характар мадэлі «я – я» ўласцівы толькі дзённікавай форме дыскурсу А. Васілевіч, у якім рэалізуецца парадыгма расслаення «я» – эмацыянальная і лагічная з дамінантнай эмацыянальнай, вербалізаванай экспрэсіўнымі сінтаксічнымі канструкцыямі.

У раздзеле **3.3 «Унутраная дыялагізацыя праявічнага дыскурсу канца XX стагоддзя»** даследуюцца сродкі эксплікацыі камунікатыўных мадэлей аўтарыяльнага і дыягетычнага наратыву І. Шамякіна, Г. Марчука і В. Адамчыка. Адзначаецца, што ў беларускім праявічным дыскурсе канца XX ст. актыўна развіваюцца супрацьлеглыя тэндэнцыі – аўтарыяльны аповед з разнастайнымі камунікатыўнымі мадэлямі сінкрэтычнай апавядальнай асобы (ва ўсіх траіх пісьменнікаў) і дыягетычны наратыў (пераважае ў В. Адамчыка). Найбольш выразную парадыгму эксплікантаў мае мадэль «наратар – персанаж»:

1) няўласна-простае маўленне, уведзенае праз прэпазіцыйнае ўскоснае маўленне, наратарскі сегмент з ацэначнасцю персанажнага фокусу, размежаванне наратарскага і персанажнага пунктаў гледжання. У траіх пісьменнікаў апазіцыі *наратар/персанаж* няўласна-простага маўлення садзейнічаюць экспрэсіўныя сінтаксічныя канструкцыі: *Мара аб Машынай вучобе ў інстытуце, універсітэце струхлела яшчэ тады, калі дзяўчо было ў пятым класе. Які інстытут!* (І. Шамякін. «Палеская мадонна»). Ідыястыль І. Шамякіна вылучаецца фрагментамі няўласна-простага маўлення з пыталых адказнымі рэплікамі разважання;

2) ускоснае маўленне, дзе ў стылістычных адносінах «здымаецца» апазіцыя *наратар/персанаж*. У ідыястылі Г. Марчука прысутнічае персаналізацыя ўскоснага маўлення на ўзроўні цытаты. Як і ў папярэдніх праявічных дыскурсах, апавядальнік здольны пранікаць у ментальны і эмацыянальны свет героя, што выражаюць агентыўныя канструкцыі з актыўнасцю суб'екта-асобы (у траіх пісьменнікаў), дэагентыўныя канструкцыі, у якіх фокус пацыенса ў даданай частцы ўключае меркаванні пра асоб (Г. Марчук), самога сябе (І. Шамякін, В. Адамчык) з рэтраспекцыяй і модусам ірэальнасці ў В. Адамчыка. Для І. Шамякіна і Г. Марчука характэрны дэагентыўныя часткі з імплікаваным пацыенсам, стан якога выражаюць безасабовыя дзеясловы (І. Шамякін, Г. Марчук) і прэдыкатывы (І. Шамякін): *Думалася, што пасля вымовы ён прыціхне* (Г. Марчук. «Вочы і сон»); *Дрэнна толькі, што свае стрэлы яна пускае пры Мішку* (І. Шамякін. «Выкармак»). Экзістэнцыяльная прэдыкатыўная частка наратара з дзеяслоўнай экспрэсіяй

праяўлення заўважана ў ідыястылі В. Адамчыка, тады як дзеясловы прамога значэння ўласцівы І. Шамякіну і Г. Марчуку. Наратарская частка канструкцыі характарызацыі мае сінтаксічны суб'ект-уласабленне ў І. Шамякіна і В. Адамчыка: *Але тут жа абмякла думка, што можа выглянуць нехта з суседзяў* (І. Шамякін. «Выкармак»); *Душу абдымаў холад ішкадавання, што ўжо няма знаёмага будынка...* (В. Адамчык. «Развітальная аповесць»);

3) персанажная цытата ацэначнага характару: *Слова «шыбенік» узарвала Алега, ён ступіў да пракурора, сціснуўшы кулакі* (І. Шамякін. «Завіхрэнне»);

4) парантэтычныя ўстаўкі з экспрэсіяй персанажа на ўзроўні эліпсіса ў І. Шамякіна, ацэначнасці ў Г. Марчука і разважання ў В. Адамчыка. Уключэнне персанажнай цытаты ў парантэтычную канструкцыю дазваляе І. Шамякіну выразна размежаваць суб'ектныя перспектывы: *...і нават для тых, хто апраўдваў дзеянні дырэктара – «адкуль жа могуць узяцца багатыя, як не з банкаў?» – ідэальны Папавіч пачаў пахнуць зусім не валяр'янкай* (І. Шамякін. «Палеская мадонна»);

5) няпэўныя, або квантарныя, займеннікі, якія ў сінтаксічным суб'екце І. Шамякіна характарызуюць толькі апавядальніка з няведаннем інтраспекцыі героя, у В. Адамчыка – і наратара, і персанажа з няпоўным веданнем. У Г. Марчука апавядальнік з поўным няведаннем супрацьпастаўлены персанажу з няпоўным веданнем. Напрыклад, у наратара заўважаецца поўнае няведанне праз сінтаксічны суб'ект, выражаны няпэўным займеннікам: *...усе яе прыхільнікі за пяць гадоў вучобы здрабнелі, нехта спіўся, нехта пайшоў у акадэмічны водпуск* (Г. Марчук. «Год дэманаў»), тады як персанаж праяўляе непаўнату ведаў у словазлучэнні з квантарным займеннікам: *З гадамі ў ім пасяліўся нейкі комплекс...* (Г. Марчук. «Год дэманаў»);

6) модусы ўспрымання, разважання і ўспаміну. У дыскурсе В. Адамчыка дамінуе пранікальны ў іншыя модусы модус успаміну, у Г. Марчука ён займае незалежнае становішча і структурна арганізуецца як некалькі фрагментаў. У модусе ўспрымання персанажаў В. Адамчыка пераважае прырода, у І. Шамякіна прадстаўлены толькі модус успрымання з перавагай памяшкання. Пры гэтым пісьменнік выкарыстоўвае мантажны прыём без ацэначнасці аб'ектаў. У Г. Марчука дамінантным з'яўляецца модус успрымання памяшкання з ацэначнасцю.

Для мадэлі «персанаж – персанаж» характэрна супастаўленне (ва ўсіх траіх пісьменнікаў) пунктаў гледжання ўдзельнікаў камунікацыі на аснове суб'ектыўнай мадальнасці праз ацэначнасць, канструкцыі з пасіўным суб'ектам, у якіх сінтаксічны суб'ект (абстрактнае паняцце) поўнасцю авалодвае ўнутраным станам асобы. У І. Шамякіна гэта мадэль можа

рэпрэзентавацца канструкцыямі з актыўнасцю суб'екта-асобы і намінацыйнымі сказамі, а таксама праяўляцца праз дынамічнае разгортванне ўнутранага стану аднаго персанажа як вынік парадыгматычнай кагезіі паміж кантраснымі ядзернымі структурамі макрапрапазіцый.

У празаічным дыскурсе канца ХХ ст. назіраецца рэдукцыя аўтарскіх адступленняў камунікатыўнай мадэлі «аўтар – персанаж» да аднаго-двух сказаў. Экспрэсія лагічнага паглыблення аўтарскай сентэнцыі выяўляе з персанажным сегментам адносіны супрацьпастаўлення (І. Шамякін), супастаўлення і супрацьпастаўлення (Г. Марчук, В. Адамчык). У Г. Марчука і В. Адамчыка аўтарскае адступленне ўключае маркеры пераходу на знешні дыялог (з чытачом) – дзеясловы 2-й асобы і дэйктык *ты*, у В. Адамчыка – яшчэ і дэйктык *мы* як рэпрэзентант інтымізацыі з адрасатам. Рэдукаваныя аўтарскія адступленні вызначаюць і спецыфіку мадэлі «аўтар – наратар», у якой найбольшую экспрэсію мае аўтарская сентэнцыя В. Адамчыка з прагматыка-камунікатыўнай накіраванасцю да чытача. Аўтарская сентэнцыя І. Шамякіна наладжвае сутворчасць з чытачом праз займеннікі і дзеяслоўныя формы 2-й асобы. Стрыманы ў рацыянальным аўтарскім адступленні Г. Марчук уносіць у яго сему рэальнасці.

Узрастальная тэндэнцыя да дыягетычнай нарацыі дасягае кульмінацыі ў прозе канца ХХ ст. Адметнасцю маўлення ад 1-й асобы ў траіх пісьменнікаў з'яўляецца сэнсава-стылістычная набліжанасць моўцы да рэальнага аўтара. Дэйктык *мы* ў адрозненне ад экзегетычнага наратыву эксплікуе апавядальніка і семантычнага суб'екта, інклюзіўнага суб'екта, супастаўляючы персанажаў у семе 'агульнасць'. Эфект супрацьпастаўлення выражае дэйктык *ён*, кантрастуючы з моўцам фізічна і духоўна. Для дыягетычнай нарацыі І. Шамякіна і В. Адамчыка характэрна дынамічная мадыфікацыя моўцы з уключэннем рэтраспектыўнага і сучаснага стану мадэлі «я – я». У апазіцыі *мінулае/цяперашняе* першы кампанент выступае моцным членам з семай 'радасць' у дыягетычным наратыве І. Шамякіна і В. Адамчыка. Для моўцаў рамана «Без анёлаў» Г. Марчука кампаненты апазіцыі *мінулае/цяперашняе* карэлююць паміж сабой у семе 'выпрабаванні'. Інварыянтам мадэлі «я – я» ў прэзенсе моўцы В. Адамчыка выступае мадэль аўтакамунікацыі «я 2 – ты». Для Г. Марчука характэрна мадэль *наратар 1 – наратар 2*, у якой аўтарыяльны і дыягетычны наратар сэнсава і стылістычна звязаны паміж сабой.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысэртацыі

1. Дынаміка камунікатыўнай прасторы мастацкага тэксту развіваецца на аснове знешняй і ўнутранай дыялагізацыі маналагічнага маўлення. Гэта значна пашырае магчымасці дыялогу не толькі як эксплікаваных рэплік, а і важнай тэкставай катэгорыі, якая праяўляецца на розных узроўнях твора. Спецыфіка дыялагічнай стылістыкі мастацкага тэксту заключаецца ў тым, што дыялагічныя адносіны пранізваюць увесь мастацкі тэкст, уключаючы разнастайныя імпліцытныя формы, і з'яўляюцца, па сутнасці, першаснымі.

Сучаснае камунікатыўнае вывучэнне мастацкага тэксту мае два напрамкі, арыентаваныя на знешнетэкставую камунікацыю (імпліцытная знешняя дыялагізацыя, якая ўключае кантакт адрасанта і адрасата) і ўнутрытэкставую камунікацыю (імпліцытная ўнутраная дыялагізацыя на ўзроўнях камунікантаў аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву). Імпліцытная знешняя дыялагізацыя заключаецца ва ўзаемадзеянні аўтара і чытача на аснове інтэрпрэтацыйнай дзейнасці апошняга па дэкадзіраванні паэтычнага твора, залежным ад такіх прыёмаў вылучэння значных для аўтара момантаў, як эфект падманутага чакання, канвергенцыя, паўтор, кантраст. Імпліцытная ўнутраная дыялагізацыя праявілічнага наратыву маналагу праяўляецца як кантакт паміж суб'ектамі твора і рэпрэзентуецца лексіка-граматычнымі і трапеічнымі сродкамі з выражэннем суб'ектыўнай мадальнасці, што дазваляе вызначыць і прааналізаваць разнастайныя сэнсавыя пазіцыі мастацкай камунікацыі [1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 12; 13; 14; 15; 24; 25; 27; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 39; 40; 47; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 59; 60; 61; 62; 63; 68; 70; 71].

2. Зваротак як непасрэдны кампанент зносін і камунікатыўнага акта набывае адметны перлакутыўны эфект у паэтычным маўленчым дзеянні, звязаным з узнікненнем імпліцытнага сэнсу. Выбар зваротка ў якасці ядра асацыятыўна-сэнсавага поля ў падыходзе «ад стымулу да рэакцыі» (S→R) абумоўлены паўторам як спосабам рэгулятыўнасці найбольш частотных яго рэпрэзэнтантаў у маналагічным паэтычным дыскурсе ХХ ст. (*брат, сябар, Радзіма*). Устаноўлена, што ў маналагічным паэтычным дыскурсе пачатку ХХ ст. адрасатная поліфанія выражана 540 найбольш ужывальнымі звароткамі, сярод якіх пераважае лексема *брат* і яе варыянты (70 прыкладаў, што складае 13%). У паэтычным дыскурсе сярэдзіны ХХ ст. сярод 171 найбольш частотнага зваротка дамінуе лексема *сябар* і яе варыянты (43 прыклады, што складае 25,1%). Для паэтычнага дыскурсу канца ХХ ст. сярод найбольш ужывальных

237 звароткаў характэрны часты зварот да Беларусі, выражаны адпаведнай лексемай і яе варыянтамі (40 прыкладаў, што складае 17%).

На ўзроўні паўтораў аднолькавых звароткаў выяўляецца як агульнасць беларускай паэтычнай дыскурсіўнай прасторы розных часавых перыядаў, так і адрозненне праз ідыястылі пісьменнікаў. Зваротак-стымул стварае сетку асацыятаў, якія не толькі эксплікуюцца ў тэксе, але існуюць імпліцытна, фарміруючы сэнсавую структуру на аснове інтэрпрэтацыі. Тэкставыя асацыяты як сэнсавыя карэляты да зваротка даюць напрамак асацыявання чытачу і далучаюць яго да працэсу сутворчасці. У паэтычным дыскурсе ХХ ст. тэкставыя асацыяты рознаструктурнага зваротка **брат** фарміруюцца на аснове слоўнікавай семы ‘ўсякі чалавек, якога яднае з тым, хто гаворыць, агульнасць радзімы, класавых інтарэсаў, становішча, умоў’ (Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, М. Танк, П. Панчанка, Н. Гілевіч) і патэнцыяльных сем ‘сялянін’ (Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч), ‘сябар’ (Я. Колас, М. Танк, П. Панчанка), ‘паэт’ (Я. Купала, М. Багдановіч, М. Танк, Р. Барадулін), ‘птушка’ (М. Танк), ‘вораг’ (П. Панчанка); тэкставыя асацыяты зваротка **сябар** – на аснове слоўнікавай семы ‘ўжываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’ (Я. Колас, М. Багдановіч, М. Танк, П. Панчанка, А. Куляшоў, Н. Гілевіч) і патэнцыяльных сем ‘сялянін’ (Я. Купала, Я. Колас), ‘пісьменнік’ (Я. Купала, М. Танк, П. Панчанка, Н. Гілевіч), ‘вучоны’ (М. Танк, Н. Гілевіч), ‘каханы чалавек’ (М. Танк, П. Панчанка), ‘статуя’ (М. Танк), ‘духоўна чужы чалавек’ (Я. Купала, П. Панчанка, Н. Гілевіч); тэкставыя асацыяты зваротка **Радзіма** – на аснове слоўнікавай семы ‘краіна, якая гістарычна належыць пэўнаму народу і якую гэты народ насяляе; бацькаўшчына’ (Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, М. Танк, П. Панчанка, Р. Барадулін, Н. Гілевіч).

Разгляд зваротка ў якасці ядра асацыятыўна-сэнсавага поля падразумявае вылучэнне рада слоў, звязаных са звароткам асацыятыўнымі адносінамі, і імпліцытнага сэнсу, які выводзіцца рэцыпіентам. Ядзерныя структуры звароткаў прадстаўлены лексічнымі і сінтаксічнымі сродкамі, перыферыяная зона – дзеясловамі: імператывамі з мадальна-ацэначнай семантыкай і імпліцытнай прэзентна-футуральнай перспектывай; тэмпаральнымі і аспектуальна-тэмпаральнымі апазіцыямі, семантыка якіх залежыць ад ідыястыляў пісьменнікаў; дзеясловамі цяперашняга пастаяннага, прошлага выніковага, будучага бліжэйшага часу, умоўнага ладу. У рэляцыйныя апазіцыі *я/ты* (П. Панчанка), *я/вы* (А. Куляшоў), *ты/вы* (Я. Купала) уваходзіць сістэма суаднесеных з імі дзеяслоўных формаў і адпаведны імпліцытны сэнс.

Тэкставыя асацыяты (R1) садзейнічаюць узнікненню імпліцытнага сэнсу (R2), у выніку чаго ўзнікае дыялог аўтара і чытача (знешні дыялог) праз такі

падыход камунікатыўнай стылістыкі, як «ад тэксту да чытача» («ад стымулу да рэакцыі») [1; 12; 16; 25; 27; 31; 41; 42; 43; 48; 55; 56; 64; 65; 69].

3. У мове паэзіі асноўным структурным прынцыпам становіцца паралелізм з адносінамі супастаўлення ці супрацьпастаўлення, якія спрыяюць выразнасці творчага дыялогу паміж пісьменнікам і чытачом пры аналізе паэтычнага тэксту як другаснай сістэмы мовы. Разгляд эксплікацыі бінарных канцэптаў «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», «мінулае/будучае», «многа/мала» дазваляе інтэрпрэтаваць адметную паэтычную структуру на аснове рознаўзроўневых моўных адзінак (падыход «ад рэакцыі да стымулу»). Пры інтэрпрэтацыі выяўляюцца тэкставыя рэпрэзентанты варыянтных бінарных канцэптаў «мінулае/цяперашняе», «цяперашняе/будучае» (У. Жылка, Н. Мацяш), «мінулае/цяперашняе» (Е. Лось, Г. Пашкоў, М. Мятліцкі). Найбольш актуалізаванай бінарнай апазіцыяй у паэтычным дыскурсе ХХ ст. выступае *верх/ніз* як сімвалічнае асэнсаванне святла і цемры чалавечага духу (З. Бядуля, Э. Агняцвет, Г. Пашкоў, М. Мятліцкі), жыцця і смерці (З. Бядуля), шчасця і гора (П. Броўка). Эксплікацыя бінарных канцэптаў адбываецца не толькі вертыкальна, але і гарызантальна праз антытэзу *тут – там* з супрацьпастаўленнямі *Радзіма – чужына* (З. Бядуля, Е. Лось) і *мінулае – будучае* (М. Мятліцкі). Дынаміка камунікатыўнай прасторы падыходу «ад чытача да тэксту» («ад рэакцыі да стымулу») разгортваецца дзякуючы такім тыпам вылучэння, як кантраст і эфект падманутага чакання, прычым найбольш экспрэсіўным у плане сутворчасці з'яўляецца падманутае чаканне, бо збліжэнні і супастаўленні паэтычнай канструкцыі не супадаюць з узуальнай семантыкай. Эфект падманутага чакання рэалізуецца як сінтагматычна, так і парадыгматычна праз стылістычныя фігуры кантрасту антытэзу, аксюмаран і альтэрнатэзу. У эксплікацыі супастаўленняў і супрацьпастаўленняў паэтычнага тэксту ўдзельнічаюць фанетычныя і лексіка-грамматычныя сродкі.

У кожнага паэта бінарны канцэпт мае сваё моўнае выражэнне, звязанае з супастаўленнем і супрацьпастаўленнем паэтычнай структуры. Выяўлена вызначальная для У. Жылкі актуальнасць рэляцыйнай пары «я – ты», якая ўдзельнічае ў лексіка-грамматычным структураванні апазіцый. У А. Гаруна бінарныя канцэпты рэпрэзентуюцца супярэчлівымі вобразамі Бацькаўшчыны, а сінтактыка-стылістычным сродкам кагезіі фрагментаў з'яўляецца іх тэма-рэматычная арганізацыя, у якой асноўную інфармацыйную і эмацыянальна-экспрэсіўную нагрузку мае рэма. З. Бядуля пашырае экспліканты бінарных канцэптаў, прычым у яго дыскурсе яны звязваюцца з пэўнай семантыкай

склону, магчымасцю актуалізацыі кантрасных ацэначных сем у межах нават аднаго склону.

У Э. Агняцвет бінарны канцэпт **«жыццё/смерць»** рэалізуецца праз тэмпаральныя кампазіцыі аднапланавасці/неаднапланавасці, рэтраспектыўнасці/праспектыўнасці з адпаведнымі часавымі формамі мінулага і будучага. Найбольшай рэпрэзентатыўнасцю ў Э. Агняцвет вызначаецца бінарны канцэпт **«святло/цёмра»** прыроднага, інтраспектыўнага і музычнага свету. Для паэтычнага дыскурсу П. Броўкі характэрна актыўная рэпрэзентацыя бінарнага канцэпту **«жыццё/смерць»** з ключавой тэмпаральнай апазіцыяй *прошлы час/цяперашні час*, суадноснай з лексічнымі супрацьпастаўленнямі на аснове калыцавой кампазіцыі. Інтэгральнасць паэтыкі Е. Лось праяўляецца ў паралелізме ўнутранага і знешняга плана праз лексічныя і граматычныя сродкі – экспліканы бінарных канцэптаў **«жыццё/смерць»**, **«святло/цёмра»**, **«цяпло/холад»**.

У паэзіі Г. Пашкова бінарныя канцэпты **«жыццё/смерць»**, **«святло/цёмра»**, **«цяпло/холад»**, **«мінулае/будучае»**, **«многа/мала»** рэалізуюцца як на сінтагматычным, так і на парадыгматычным узроўні. Бінарныя канцэпты ў паэзіі Н. Мацяш структуруюцца вобразнымі сродкамі праз сему ‘каханне’. Характэрная для ідыястылю М. Мятліцкага трансфармацыя вобраза смерці дамінантнага бінарнага канцэпту **«жыццё/смерць»** імплікуе матыў вяртання са смерці ў жыццё праз цяперашні пастаянны і сему памяці. Менавіта гэтаму паэту ўласціва спалучэнне розных значэнняў прэзенса – цяперашняга гістарычнага як эксплікатара мінулага і цяперашняга актуальнага як вербалізатара сучаснасці [1; 3; 7; 12; 14; 17; 22; 25; 27; 28; 30; 31; 36; 38; 44; 45; 49; 51; 56; 66; 73].

4. Камунікатыўныя мадэлі аўктарыяльнага і дыегетычнага наратыву ХХ ст. структуруюцца ў маналагічнай форме. Ва ўсіх пісьменнікаў у аўктарыяльным апаведзе рэалізуецца мадэль «наратар – персанаж»; «персанаж – персанаж» з суб’ектыўнай мадальнасцю, а яе інварыянт уключае дынамічнае разгортванне пункту гледжання аднаго героя з вектарным напрамкам ад мінулага да цяперашняга (К. Чорны, Я. Брыль, В. Быкаў, І. Шамякін). Рэалізацыя мадэлі «аўтар – персанаж» адбываецца праз суб’ектывацыю аўктарыяльнага апаведу ў бок пункту гледжання героя і сентэнцыі аўтарскага адступлення (К. Чорны, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, А. Васілевіч, Г. Марчук, І. Шамякін, В. Адамчык) з выхадам аўтарскага адступлення на знешнюю дыялагізацыю і такім чынам узнікненнем інварыянта «аўтар – чытач» (Г. Марчук, В. Адамчык). Для мадэлі «аўтар – наратар» характэрна ўключанасць у наратарскі апавед аўтарскага адступлення

(К. Чорны, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, В. Адамчык, Г. Марчук, І. Шамякін), у гэтай мадэлі таксама актуалізуецца інварыянт «аўтар – чытач» (А. Васілевіч, В. Адамчык, І. Шамякін) і «наратар – чытач» (М. Гарэцкі).

У дыягетычным наратыве ўнутраная дыялагізацыя мадэлі «я – я» дазваляе ўявіць лінейнае развіццё персанажа з яго пранікненнем у мінулае і будучае, пры гэтым «я» набывае канектарны рад субстанцый «я» ў розных часавых вымярэннях і з пэўным унутраным станам у кожным з іх (В. Быкаў, В. Адамчык, Г. Марчук, І. Шамякін), прычым у прэзенсе я 2 В. Адамчыка вылучаецца інварыянт аўтакамунікацыі «я 2 – ты» з семай 'страчанасць'. Парадыгма расслаення прадстаўляе іпастасі «я» ў кантрасце эмацыянальнага і лагічнага, які актуалізуецца ў дыялагічным па сваёй сутнасці ўнутраным маналогу (К. Чорны, М. Гарэцкі). Рэфэрэнцыяльная накіраванасць другіх кампанентаў як дэйктыкаў-адрасатаў мадэлі «я – мы» ўключае моўцу і семантычны суб'ект (К. Чорны, М. Гарэцкі, В. Быкаў, І. Шамякін, В. Адамчык, Г. Марчук), моўцу як інклюзіўнага суб'екта ў складзе групы асоб (К. Чорны, М. Гарэцкі, В. Быкаў, І. Шамякін, В. Адамчык, Г. Марчук); другія кампаненты як дэйктыкі-адрасаты мадэлей «я – ты (вы)» – карэфэрэнтныя намінацыі адной асобы (М. Зарэцкі, В. Быкаў), група асоб (М. Гарэцкі), «я – ён» – персанаж (В. Адамчык). Змешаны (дыягетычны і аўктарыяльны) аповед характэрны для мадэлі «наратар 1 – наратар 2» (М. Зарэцкі, Г. Марчук) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 18; 19; 20; 21; 23; 26; 29; 32; 34; 35; 39; 46; 50; 58; 67; 68; 71; 72; 73].

5. Узаемадзеянне ўнутрытэкставых камунікантаў мастацкага наратыву адбываецца праз супастаўленне і супрацьпастаўленне. Апазіцыя *наратар/персанаж* няўласна-простага маўлення рэпрэзентуецца пераважна па прымеце сінтаксічнай будовы (экспрэсіўных канструкцый – пытальных, клічных сказаў, парцэляцыі) ва ўсіх празаікаў. Пры рэалізацыі модусаў успрымання, разважання і ўспаміну персанажаў часавы план апавядальніка выбудоўвае адносіны перасячэння і ўключэння з часавым планам героя. Пры гэтым апазіцыя *наратар/персанаж* можа актуалізавацца або «здымацца», што залежыць ад граматыкі ці ад семантыкі часавых формаў суб'ектных перспектыв. З дапамогай катэгорыі пункту гледжання выяўляюцца працэсы суб'ектывацыі на ўзроўні імпліцытнага дыялогу персанажаў. Мадальны план празаічнага дыскурсу мае асаблівае значэнне ў рэалізацыі эфектыўнага ўзаемадзеяння ўдзельнікаў мастацкай камунікацыі. Персанажныя пункты гледжання супастаўляюцца (В. Адамчык, І. Шамякін, Г. Марчук), супрацьпастаўляюцца (М. Гарэцкі), і супастаўляюцца, і супрацьпастаўляюцца (К. Чорны, М. Зарэцкі, В. Быкаў, А. Васілевіч) па крытэрыі *сімпатыі/антыпатыі* на аснове суб'ектыўна-ацэначнай мадальнасці.

Динамічнае разгортванне пункту гледжання аднаго героя, у выніку чаго мяняецца яго духоўны свет, заснавана на кантрасце рэтраспекцыі персанажа з яго сучасным станам, што эксплікуецца ў дыстантна размешчаных макрапрапазіцыях (К. Чорны, В. Быкаў, І. Шамякін) і ў адной макрапрапазіцыі (Я. Брыль) розных тэматычных ліній, вербалізаваных зменаў пункту гледжання. Узаемадзеянне аўтара і персанажа звязана з актуалізацыяй пункту гледжання героя і сентэнцыі аўтарскага адступлення, якія маюць характар супастаўлення і супрацьпастаўлення. Супастаўленасць суб'ектных планаў збліжае пункты гледжання персанажа і аўтара (К. Чорны, М. Зарэцкі, М. Гарэцкі, А. Васілевіч, Г. Марчук, В. Адамчык), эфект супрацьпастаўлення персанажнага і аўтарскага пунктаў гледжання актуалізуе сэнсавую апазіцыю на аснове лексіка-стылістычнага падабенства (М. Гарэцкі, І. Шамякін, Г. Марчук, В. Адамчык). Наратарскі і аўтарскі сегменты супастаўляюцца (К. Чорны, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, А. Васілевіч, І. Шамякін, В. Адамчык, Г. Марчук) і супрацьпастаўляюцца (В. Адамчык).

Эксплікацыя ўзаемадзеяння камунікантаў дыягетычнага наратыву (мадэлі «я – я», «я – ты (вы)», «я – мы», «я – ён») выяўляецца праз супрацьпастаўленасць *я і я* з актуалізацыяй рознага псіхалагічнага стану моўцы – эмацыянальнага і філасофска-разважлівага (К. Чорны), кантраснага стану моўцы апазіцыі *ірэальнае/рэальнае* (М. Гарэцкі), *я мінулага* разважання-прэскрыпцыі як актыўнага суб'екта і *я сучаснага*, звязанага найперш з рэфлексіяй (В. Быкаў), персанажа, здольнага сумяшчаць супрацьлеглыя пачаткі ў апазіцыі *мінулае/цяперашняе* (І. Шамякін, В. Адамчык); супастаўленасць *я і ты*, калі ў мінулым яны аб'ядноўваюцца семай 'агульнасць светаўспрымання', і супрацьпастаўленасць, калі ў цяперашнім ствараюць апазіцыю *матэрыяльнае/духоўнае* (М. Зарэцкі), супастаўленасць *я і ты* з мадэляваннем вечнай памяці пра сябра (В. Быкаў); супастаўленасць *я і вы* праз наладжванне кантакту з уяўным адрасатам (М. Гарэцкі); супастаўленасць *я і мы*, калі апошні ўключае моўцу і семантычны суб'ект (К. Чорны, М. Гарэцкі, В. Быкаў, І. Шамякін, В. Адамчык, Г. Марчук), моўцу як інклюзіўнага суб'екта ў складзе групы асоб (К. Чорны, М. Гарэцкі, В. Быкаў, І. Шамякін, В. Адамчык, Г. Марчук); супрацьпастаўленасць *я і ён* па семах 'фізічны стан', 'духоўны стан' (В. Быкаў, В. Адамчык).

Для змешанага (дыягетычнага і аўктарыяльнага) аповеду характэрна супрацьпастаўленасць *наратара 1 – наратара 2*, пры якой спакойна-сузіральны настрой *наратара 1* (дыягетычнага) кантрастуе з экспрэсіяй светаўспрымання аўктарыяльнага *наратара 2* (М. Зарэцкі), і супастаўленасць,

калі аўктарыяльны і дыягетычны наратар сэнсава і стылістычна звязаны паміж сабой (Г. Марчук).

У дзённікавай форме пражайтнага дыскурсу ХХ ст. з мадэллю «я – я» першы моўца выяўляецца ў каментарыях і заўвагах да дзённікавай рэфлексіі і, рэалізуючы паралелізм у філасофскім падыходзе да жыцця з вобразам персанажа (другім моўцам), супрацьпастаўлены яму ў эмацыянальным плане (М. Гарэцкі), аўтакамунікатыўны характар мадэлі «я – я» рэалізуе супрацьпастаўленасць *я* эмацыянальнага і *я* лагічнага (А. Васілевіч); мадэль «я – мы», заснаваная на супастаўленні, уключае самога моўцу ў складзе групы асоб, што садзейнічае стварэнню інклюзіўнага суб'екта (М. Гарэцкі). Для эпістальнай формы характэрна мадэль «персанаж – персанаж» з апазіцыяй *прастамоўнае/кніжнае* (М. Гарэцкі, М. Зарэцкі) і стылістычным супастаўленнем, якое наладжвае адносіны тоеснасці паміж унутраным светам моўцаў (М. Гарэцкі), граматычным супастаўленнем (К. Чорны), супастаўленнем герояў на аснове падабенства іх унутранага свету (М. Зарэцкі) [1; 2; 5; 10; 11; 19; 20; 21; 23; 25; 26; 27; 29; 46; 67; 68; 71; 72; 73].

6. Моўная рэпрэзентацыя камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву ХХ ст. залежыць ад індывідуальна-аўтарскага стылю. Дыялагізацыя аўктарыяльнага наратыву актуалізуецца праз няўласна-простае маўленне; канструкцыі ўскоснага маўлення з аўтарскай апрацоўкай даданай часткі ментальнага і эмацыянальнага стану героя; цытаванне маўлення аднаго персанажа або інклюзіўнага суб'екта; устаўныя канструкцыі суб'ектыўнай мадальнасці; няпэўныя займеннікі як другасныя эгацэнтрыкі (ва ўсіх пісьменнікаў); прыём нестандартнага ўспрымання, эксплікаваны інтэнсівамі і інтэнсіфікатарамі (Я. Брыль, А. Васілевіч); ацэначныя формы; трапеічныя сродкі; кантамінацыю тэмпаральных адзінак; модусныя дзеясловы; канструкцыі з пасівізацыяй суб'екта; безасабовыя сказы (ва ўсіх пісьменнікаў); дыстантна размешчаныя макрапрапазіцыі і фрагменты тэматычных ліній кантрасных пунктаў гледжання аднаго персанажа з парадыгматычнай кагезіяй (К. Чорны, В. Быкаў, І. Шамякін, Я. Брыль); аўтарскую сентэнцыю цяперашняга пастаяннага ў мінімальным кантэксце (да аднаго-двух сказаў) у К. Чорнага, А. Васілевіч, І. Шамякіна, Г. Марчука, В. Адамчыка і максімальным (макрапрапазіцыя і фрагмент) у М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, А. Васілевіч з экспрэсіяй лагічнага паглыблення, што апелюе да інтэлектуальнай сферы чытача, або эмацыянальнай з накіраванасцю на актывізацыю пачуццяў адрасата; дзеясловы 2-й асобы і дэйктыкі *ты, мы* мадэлей «аўтар – персанаж» і «аўтар – наратар» як маркеры пераходу аўтарскага адступлення на знешні дыялог (з чытачом) у В. Адамчыка, Г. Марчука, І. Шамякіна, прычым у

М. Гарэцкага мадэль «аўтар – наратар» рэалізуецца з выхадам аўтара на дыялог з чытачом праз дэйктык *вы*, дзеясловы сумеснага дзеяння і загаднага ладу.

Мадэль «я – я» дыягетычнага наратыву, звязаная з мадыфікацыяй моўцы, актуалізуецца экспрэсіяй пыталых сказаў, імператываў, зваротам да самога сябе, стылістычна нейтральнымі канструкцыямі разважання (К. Чорны), мадальнымі формамі жадання і прэзенсама немагчымасці яго ажыццяўлення (М. Гарэцкі), прэдыкатыўнымі формамі з інфінітывамі, звароткамі-адухаўленнямі, пыталымі сказамі з паўтарамі, апавядальнымі сказамі з ацэначнымі азначэннямі (В. Быкаў), канструкцыямі з пасіўным суб'ектам і безасабовымі канструкцыямі пры выражэнні пасіўнасці як характарыстыцы псіхалагічнага стану моўцы (Г. Марчук), ацэначнымі формамі і абстрактнымі паняццямі з адмоўна-актыўным уплывам на асобу (В. Адамчык), пытална-адказнымі рэплікамі і безасабовымі канструкцыямі (І. Шамякін) [1; 2; 3; 4; 5; 8; 9; 10; 11; 18; 19; 20; 21; 23; 26; 29; 34; 46; 50; 59; 67; 68; 71; 72; 73].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Распрацаваныя падыходы да аналізу мастацкага тэксту на аснове дэкадзіравання могуць выкарыстоўвацца для далейшага даследавання праблем дыялагічнай стылістыкі, філалагічнага аналізу мастацкага тэксту, псіхалінгвістыкі, кагнітыўнай лінгвістыкі, тэксталогіі, дыскурс-аналізу, літаратуразнаўства. Вынікі дысертацыі знойдуць прымяненне ў паглыбленым вывучэнні тэорыі рэгулятыўнасці, тэкставых асацыятаў, сэнсавага разгортвання як напрамкаў камунікатыўнай стылістыкі тэксту, а таксама ролі граматычных сродкаў мовы ў фарміраванні сэнсу і значнасці граматычных катэгорый і сінтаксічных канструкцый у стварэнні камунікатыўнасці. Прапанаваная ў дысертацыі канцэпцыя аналізу камунікатыўных мадэлей імпліцытнага дыялогу адкрывае перспектывы новых падходаў да інтэрпрэтацыі мастацкага тэксту.

Асноўныя палажэнні і матэрыялы дысертацыі мэтазгодна ўлічваюць у адукацыйным працэсе вышэйшай школы пры выкладанні стылістыкі беларускай мовы, сучаснай беларускай літаратурнай мовы, культуры маўлення, гісторыі беларускай літаратуры, тэорыі літаратуры, пры напісанні курсавых, дыпломных, магістарскіх работ і кваліфікацыйных даследаванняў.

Атрыманыя вынікі могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных і практычных працах па стылістыцы беларускай мовы, у вучэбных дапаможніках па сумежных з ёй літаратуразнаўчых дысцыплінах, сучаснай беларускай літаратурнай мове, філалагічным аналізе тэксту, пры падрыхтоўцы спецкурсаў па стылістыцы ў ВНУ.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

Манаграфія

1. Старасценка, Т. Я. Дынаміка камунікатыўнай прасторы беларускага мастацкага дыскурсу ХХ стагоддзя / Т. Я. Старасценка. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2023. – 232 с.

Артыкулы ў часопісах, уключаных у пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, і ў замежных навуковых выданнях

2. Старасценка, Т. Я. Тэкст. Структурныя адзінкі тэксту / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2005. – № 8. – С. 91–94.

3. Старасценка, Т. Я. Вобраз аўтара / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2006. – № 2. – С. 64–66.

4. Старасценка, Т. Я. Вобраз апавядальніка / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2006. – № 3. – С. 50–52.

5. Старасценка, Т. Я. Суб'ектывацыя аповеду / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2006. – № 4. – С. 57–60.

6. Старасценка, Т. Я. Стылістычны аналіз нарыса «Пошукі слова» Янкі Брыля / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2010. – № 2. – С. 59–60.

7. Старасценка, Т. Я. Кантраст у паэтычным дыскурсе Максіма Танка / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2012. – № 8. – С. 41–44.

8. Старасценка, Т. Я. Поліфанія мастацкага тэксту / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2012. – № 11. – С. 55–57.

9. Старасценка, Т. Я. Моўныя маркёры ўнутрытэкставага мастацкага дыялогу / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2015. – № 2. – С. 46–48.

10. Старасценка, Т. Я. Няўласна-простае маўленне як маркёр унутранага дыялогу / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2015. – № 4. – С. 37–40.

11. Старасценка, Т. Я. Няўласна-простае маўленне як маркёр дыялагізацыі ў творах Кузьмы Чорнага / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2015. – № 6. – С. 31–33.

12. Старасценка, Т. Я. Метафара ў камунікатыўнай прасторы мастацкага дыскурсу / Т. Я. Старасценка // Род. слова. – 2017. – № 4. – С. 34–35.

13. Старасценка, Т. Я. Маркёры знешняй дыялагізацыі мастацкага дыскурсу / Т. Я. Старасценка // Беларус. лінгвістыка. – 2017. – Вып. 79. – С. 92–97.

14. Старасценка, Т. Я. Аксюмаран як сродак стварэння знешняга дыялогу / Т. Я. Старасценка // Беларус. лінгвістыка. – 2018. – Вып. 81. – С. 45–53.

15. Старасценка, Т. Я. Тэкст як аб’ект лінгвістычных даследаванняў / Т. Я. Старасценка // Беларус. лінгвістыка. – 2019. – Вып. 82. – С. 60–66.
16. Старасценка, Т. Я. Зваротак *слова* як ядро асацыятыўна-сэнсавага поля / Т. Я. Старасценка // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2019. – № 3. – С. 90–93.
17. Старасценка, Т. Я. Эксплікацыя сэнсавых апазіцый у паэтычным дыскурсе Уладзіміра Жылкі / Т. Я. Старасценка // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2019. – № 4. – С. 66–68.
18. Старасценка, Т. Я. Імпліцытная дыялагізацыя беларускага аўктарыяльнага наратыву / Т. Я. Старасценка // Вестн. МГЛУ. Сер. 1, Филология. – 2019. – № 6. – С. 108–114.
19. Старасценка, Т. Я. Дыялагізацыя беларускага аўктарыяльнага наратыву пачатку ХХ стагоддзя / Т. Я. Старасценка // Вестн. МГЛУ. Сер. 1, Филология. – 2020. – № 1. – С. 127–133.
20. Старасценка, Т. Я. Эксплікацыя персанажных модусаў аўктарыяльнага наратыву Янкі Брыля / Т. Я. Старасценка // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2020. – Т. 10, № 2. – С. 40–46.
21. Старасценка, Т. Я. Камунікатыўныя мадэлі беларускага аўктарыяльнага наратыву канца ХХ ст. / Т. Я. Старасценка // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2020. – Т. 10, № 3. – С. 39–45.
22. Старасценка, Т. Я. Эксплікацыя сэнсавых апазіцый у паэзіі Змітрака Бядулі / Т. Я. Старасценка // Весн. Магілёўс. дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова. Сер. А, Гуманітар. навукі (гісторыя, філасофія, філалогія). – 2021. – № 1. – С. 97–100.
23. Старасценка, Т. Я. Дынаміка камунікатыўнай прасторы праявінага дыскурсу Васіля Быкава / Т. Я. Старасценка // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. 1, Гуманитар. науки. – 2021. – № 2. – С. 100–103.
24. Старасценка, Т. Я. Эксплікацыя дыялагічных адносін у навуковым і публіцыстычным дыскурсах / Т. Я. Старасценка // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2021. – № 2. – С. 74–78.
25. Старостенко, Т. Е. Текст как диалог / Т. Е. Старостенко // Вестн. Воронеж. гос. ун-та. Сер.: Филология. Журналистика. – 2021. – № 4. – С. 66–71.
26. Старасценка, Т. Я. Рэпрэзентацыя камунікатыўных мадэлей беларускага аўктарыяльнага наратыву / Т. Я. Старасценка // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер.: Філалогія. – 2021. – Вып. 2. – С. 227–233.

27. Старостенко, Т. Е. Коммуникативный аспект художественного текста / Т. Е. Старостенко // Изв. Смолен. гос. ун-та. – 2022. – № 2. – С. 5–17.

28. Старасценка, Т. Я. Рэпрэзентацыя сэнсавых апазіцый у паэтычным дыскурсе Ніны Мацяш / Т. Я. Старасценка // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2022. – № 1. – С. 51–55.

29. Старостенко, Т. Е. Имплицитная диалогизация белорусского аукториального нарратива XX века / Т. Е. Старостенко // Вестн. Иванов. гос. ун-та. Сер.: Гуманитар. науки. – 2022. – Вып. 3. – С. 73–79.

30. Старасценка, Т. Я. Рэалізацыя сэнсавых апазіцый у паэтычным дыскурсе Еўдакіі Лось / Т. Я. Старасценка // Acta Univ. Lodziensis. Folia Linguistica Rossica. – 2022. – № 21. – S. 122–129.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

31. Старасценка, Т. Я. Роля мастацкага кантэксту ў сэнсавай трансфармацыі слова / Т. Я. Старасценка // Шостыя Танкаўскія чытанні (да 125-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа і 95-годдзя з дня нараджэння Максіма Танка) : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: А. І. Лугоўскі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2008. – С. 147–149.

32. Старасценка, Т. Я. Асаблівасці стылістычнага аналізу ў ВНУ / Т. Я. Старасценка // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 262–264.

33. Старасценка, Т. Я. Дыскурсны аналіз замалёўкі Янкі Брыля «Усмешка» / Т. Я. Старасценка // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 264–266.

34. Старасценка, Т. Я. Дыялагічная прастора мастацкага тэксту / Т. Я. Старасценка // Жыццём і словам прысягаючы... : да 90-годдзя заслуж. работніка адукацыі Рэсп. Беларусь, д-ра філал. навук, праф. М. Я. Цікоцкага : зб. навук. пр. / Беларус. дзярж. ун-т, Ін-т журналістыкі ; пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. – Мінск, 2012. – С. 520–524.

35. Старасценка, Т. Я. Імпліцытнасць мастацкага дыскурсу / Т. Я. Старасценка // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння (да 95-годдзя з дня нараджэння праф. Ф. М. Янкоўскага) : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2013. – С. 350–354.

36. Старасценка, Т. Я. Метафара як сродак знешняй дыялагізацыі / Т. Я. Старасценка // Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі : зб.

наук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: Д. В. Дзятко (наук. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2015. – С. 213–215.

37. Старасценка, Т. Я. Спецыфіка сучаснага аналізу мастацка-публіцыстычных тэкстаў / Т. Я. Старасценка // Журналістыка ў суладзі з жыццём : да 90-годдзя заслуж. дзеяча культуры Рэсп. Беларусь, д-ра філал. навук, праф. Б. В. Стральцова : зб. навук. пр. / Беларус. дзярж. ун-т, Ін-т журналістыкі ; пад агул. рэд. В. П. Вараб'ёва. – Мінск, 2016. – С. 122–125.

38. Старасценка, Т. Я. Эфект падманутага чакання ў творах Максіма Танка / Т. Я. Старасценка // Дзясятыя Танкаўскія чытанні (да Года культуры ў Беларусі) : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: В. Д. Старычонок (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2016. – С. 317–321.

39. Старасценка, Т. Я. Унутраны дыялог мастацкага дыскурсу / Т. Я. Старасценка // Стылістыка: мова, маўленне і тэкст : да 95-годдзя заслуж. работніка адукацыі Рэсп. Беларусь, д-ра філал. навук, праф. М. Я. Цікоцкага : зб. навук. пр. / Беларус. дзярж. ун-т, Ін-т журналістыкі ; пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. – Мінск, 2017. – С. 296–301.

40. Старасценка, Т. Я. Маркёры дыялагізацыі публіцыстычнага дыскурсу / Т. Я. Старасценка // Краявіды роднай мовы : зб. навук. арт. (памяці праф. І. Я. Лепешава) / Гродзен. дзярж. ун-т ; рэдкал.: В. Л. Варановіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2017. – Вып. 2. – С. 134–137.

41. Старасценка, Т. Я. Адрасатная поліфанія паэтычнага дыскурсу Янкі Купалы / Т. Я. Старасценка // Дарагое мне – і маё – беларускае : навук. зб. да 100-годдзя з дня нараджэння праф. Ф. М. Янкоўскага / Беларус. ін-т гісторыі і культуры ; рэдкал.: Г. М. Валочка [і інш.] ; навук. рэд. Д. В. Дзятко. – Ріга, 2018. – С. 310–315.

42. Старасценка, Т. Я. Зваротак як маркёр знешняй дыялагізацыі / Т. Я. Старасценка // Адзінаццатыя Танкаўскія чытанні (да Года малой радзімы) : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: В. Д. Старычонок (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2018. – С. 210–212.

43. Старасценка, Т. Я. Зваротак *думка* як ядро асацыятыўна-сэнсавага поля / Т. Я. Старасценка // Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. ст. / Белорус. гос. пед. ун-т ; редкол.: В. Д. Стариченок (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2019. – С. 239–243.

44. Старасценка, Т. Я. Сэнсавыя апазіцыі ў паэтычным дыскурсе Алеся Гаруна / Т. Я. Старасценка // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : сб. науч. тр. IX Междунар. науч. конф., Брест, 22–23 нояб. 2019 г. : в 2 ч. / Брест. гос. ун-т ; редкол.: О. Б. Переход, О. А. Фелькина. – Брест, 2020. – Ч. 2. – С. 53–57.

45. Старасценка, Т. Я. Эксплікацыя сэнсавых апазіцый у паэтычным дыскурсе Петруся Броўкі / Т. Я. Старасценка // Дванаццатая Танкаўскія чытанні : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: В. Д. Старычонок (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2020. – С. 240–242.

46. Старасценка, Т. Я. Эксплікацыя персанажных модусаў аўктарыяльнага наратыву Вячаслава Адамчыка / Т. Я. Старасценка // Шамякінскія чытанні «Пісьменнік – Асоба – Час» : зб. навук. пр. / Мазыр. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: А. У. Сузько (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр, 2021. – С. 139–142.

47. Старасценка, Т. Я. Тэкст як аб’ект камунікатыўнай лінгвістыкі / Т. Я. Старасценка // Жизнь языка в культуре и социуме : сб. науч. ст. / Мин. гос. лингвист. ун-т ; редкол.: Е. А. Булат (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2021. – С. 248–254.

48. Старасценка, Т. Я. Тэкставыя асацыяты зваротка *сябар* у паэтычным дыскурсе сярэдзіны ХХ стагоддзя / Т. Я. Старасценка // Трынаццатая Танкаўскія чытанні (да Года гістарычнай памяці): зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: В. Д. Старычонок (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2022. – С. 327–331.

Матэрыялы канферэнцый

49. Старасценка, Т. Я. Роля кантэксту ў фарміраванні аксюмарана / Т. Я. Старасценка // Сучасныя праблемы беларускай філалогіі і культуры : матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 10-годдзю фак. беларус. філалогіі і культуры, Мінск, 16 мая 2001 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: А. І. Лугоўскі (гал. рэд.), П. А. Міхайлаў, С. І. Фацеева. – Мінск, 2002. – С. 65–68.

50. Старасценка, Т. Я. Празічная страфа і фрагмент як важныя адзінкі маўлення / Т. Я. Старасценка // Культура мовы і грамадства : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 5–6 снеж. 2002 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: П. А. Міхайлаў (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2002. – С. 208–210.

51. Старасценка, Т. Я. Асаблівасці мастацкага словаўжывання (у кантэксце антыноміі «Мінулае – будучае») / Т. Я. Старасценка // Сучасны стан і дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 24–25 кастр. 2006 г. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд. А. І. Лукашанец. – Мінск, 2006. – С. 117–119.

52. Старасценка, Т. Я. Асноўныя школы дыкурс-аналізу / Т. Я. Старасценка // Тыпалогія ўзаемасувязей беларускай і рускай моў і праблемы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі : матэрыялы Міжнар. навук. канф.,

Мінск, 19–20 крас. 2011 г. / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. ; рэдкал.: В. М. Нікалаева [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 293–295.

53. Старасценка, Т. Я. Асэнсаванне паняцця дыскурсу у лінгвістычнай парадыгме / Т. Я. Старасценка // Язык и межкультурные коммуникации : материалы III Междунар. науч. конф., Минск – Вильнюс, 17–20 мая 2011 г. / Беларус. гос. пед. ун-т ; редкол.: В. Д. Стариченок (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2011. – С. 26–27.

54. Старасценка, Т. Я. Спецыфіка дыскурсу-аналізу публіцыстычнага тэксту / Т. Я. Старасценка // Журналістыка – 2011: стан, праблемы і перспектывы : матэрыялы XIII Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 8–9 снеж. 2011 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: С. В. Дубовік (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 255–257.

55. Старасценка, Т. Я. Вертыкальны кантэкст і сродкі яго рэалізацыі / Т. Я. Старасценка // На хвалях мовы : да 90-годдзя з дня нараджэння акад. М. В. Бірылы : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 10–11 верас. 2013 г. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т мовы і літ., Беларус. дзярж. пед. ун-т ; навук. рэд.: В. П. Русак, В. Д. Старычонок. – Мінск, 2014. – С. 271–275.

56. Старасценка, Т. Я. Імпліцытнасць метафары Максіма Танка / Т. Я. Старасценка // Дзвятыя Танкаўскія чытанні (да 100-годдзя ўніверсітэта) : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 26 верас. 2014 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: В. Д. Старычонок (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 206–209.

57. Старасценка, Т. Я. Стылістычна афарбаваная лексіка як маркёр дзяялагізацыі / Т. Я. Старасценка // Слово во времени и пространстве : к 95-летию со дня рождения проф. М. Г. Булахова : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 12–13 нояб. 2014 г. / Беларус. гос. пед. ун-т ; редкол.: А. А. Гируцкий (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2014. – С. 215–218.

58. Старасценка, Т. Я. Дзяялагізацыя мастацкага дыскурсу І. Навуменкі / Т. Я. Старасценка // Вечны рух жыцця і заканамернасці творчых пошукаў літаратуры : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф. (да 90-годдзя з дня нараджэння народ. пісьменніка Беларусі, акад. І. Я. Навуменкі), Мінск, 26–27 лют. 2015 г. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ. ; рэдкал.: А. А. Манкевіч (уклад.) [і інш.]. – Мінск, 2015. – С. 117–119.

59. Старасценка, Т. Я. Мантажны прыём як сродак мастацкай камунікацыі / Т. Я. Старасценка // Контрастивные исследования и прикладная лингвистика : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 29–30 окт. 2014 г. : в 2 ч. / Мин. гос. лингвист. ун-т ; редкол.: Т. П. Карпилович (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2015. – Ч. 2. – С. 218–220.

60. Старасценка, Т. Я. Асаблівасці моўнага афармлення публіцыстычнага тэксту / Т. Я. Старасценка // Журналістыка – 2016: стан, праблемы і перспектывы : матэрыялы XVIII Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 10–11 лістап. 2016 г. / Беларус. дзярж. ун-т, Ін-т журналістыкі ; рэдкал.: С. В. Дубовік (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2016. – С. 314–317.

61. Старасценка, Т. Я. Дыскурсны падыход у асэнсаванні тэксту / Т. Я. Старасценка // Сучасная беларуская тэксталагія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., Мінск, 22–23 лістап. 2016 г. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ. ; рэдкал.: А. А. Васілевіч (уклад.) [і інш.]. – Мінск, 2016. – С. 211–215.

62. Старасценка, Т. Я. Камунікатыўны аспект публіцыстычнага тэксту / Т. Я. Старасценка // Корпаратыўныя стратэгічныя камунікацыі: новыя тренды в профэсійнай дзейнасці : матэрыялы II Міждунар. навуц.-практ. канф., Мінск, 22–23 февр. 2018 г. / Беларус. гос. ун-т ; рэдкал.: І. В. Сідорская (отв. рэд.) [і др.]. – Мінск, 2018. – С. 164–167.

63. Старасценка, Т. Я. Неэкспліцыраваныя суб'екты метафары мастацкага дыскурсу / Т. Я. Старасценка // Куляшоўскія чытанні : матэрыялы Міжнар. навуц.-практ. канф., Магілёў, 19 крас. 2018 г. / Магілёўс. дзярж. ун-т ; пад рэд. С. Э. Сомава. – Магілёў, 2018. – С. 126–129.

64. Старасценка, Т. Я. Зваротак у беларускім паэтычным дыскурсе сярэдзіны XX стагоддзя / Т. Я. Старасценка // Слова ў кантэксце часу : матэрыялы IV Міжнар. навуц.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю з дня нараджэння д-ра філал. навук, праф. А. І. Наркевіча, Мінск, 14–15 сак. 2019 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: В. М. Самусевіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2019. – С. 104–106.

65. Старасценка, Т. Я. Зваротак *сябар* як ядро асацыятыўна-сэнсавага поля (на матэрыяле беларускага паэтычнага дыскурсу сярэдзіны XX стагоддзя) / Т. Я. Старасценка // Міжнародныя Шамякінскія чытанні «Пісьменнік – Асоба – Час» : матэрыялы VI Міжнар. навуц.-практ. канф., Мазыр, 27 верас. 2019 г. / Мазыр. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: А. У. Сузько (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр, 2019. – С. 154–157.

66. Старасценка, Т. Я. Рэалізацыя сэнсавых апазіцый у паэтычным дыскурсе Міколы Мятліцкага / Т. Я. Старасценка // Мова – літаратура – культура : матэрыялы IX Міжнар. навуц. канф. памяці праф. А. Я. Міхневіча, Мінск, 15–16 кастр. 2020 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: А. А. Радзевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2020. – С. 158–164.

67. Старасценка, Т. Я. Камунікатыўны аспект прозы Алены Васілевіч / Т. Я. Старасценка // Общественные и гуманитарные науки : матэрыялы 86

науч.-техн. конф. проф.-препод. состава, науч. сотрудников и аспирантов (с междунар. участием), Минск, 31 янв. – 12 февр. 2022 г. / Беларус. гос. технол. ун-т ; редкол.: И. В. Войтов (гл. ред.) [и др.]. – Минск, 2022. – С. 105–107.

68. Старасценка, Т. Я. Суб’ектная сфера камунікатыўнай прасторы мастацкага дыскурсу / Т. Я. Старасценка // *Стылістыка: мова, маўленне і тэкст : матэрыялы V Міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 100-годдзю заслуж. работніка адукацыі Рэсп. Беларусь, д-ра філал. навук, праф. М. Я. Цікоцкага, Мінск, 23–24 лют. 2022 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: В. М. Самусевіч (гал. рэд.) [і інш.].* – Мінск, 2022. – С. 230–238.

69. Старасценка, Т. Я. Асацыятыўна-сэнсавае поле звароткаў *брат і сябар* Янкі Купалы і Якуба Коласа / Т. Я. Старасценка // *Мова – літаратура – культура : матэрыялы X Міжнар. навук. канф., прысвеч. 140-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа, Мінск, 29–30 вер. 2022 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: А. І. Бельскі (гал. рэд.) [і інш.].* – Мінск, 2022. – С. 176–179.

Тэзісы даклада канферэнцыі

70. Старасценка, Т. Я. Імпліцытнасць і падтэкст / Т. Я. Старасценка // *Экспліцытнае і імпліцытнае в мове і рэчы : тез. докл. Міжнарод. науч. канф., Минск, 10–11 мая 2017 г. / Мин. гос. лингвист. ун-т ; редкол.: Л. М. Лещева (отв. ред.) [и др.].* – Минск, 2017. – С. 258–260.

Вучэбныя дапаможнікі

71. Старасценка, Т. Я. *Стылістыка тэксту : дапаможнік* / Т. Я. Старасценка ; пад агул. рэд. П. А. Міхайлава. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2007. – 60 с.

72. Старасценка, Т. Я. *Стылістыка беларускай мовы : вучэб.-метада. дапам.* / Т. Я. Старасценка, В. В. Урбан, Ф. С. Шумчык. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2009. – С. 4–8, 79–85, 149–187.

73. Старасценка, Т. Я. *Стылістыка беларускай мовы : вучэб. дапам.* / Т. Я. Старасценка. – Мінск : Рэсп. ін-т выш. шк., 2013. – 212 с.

РЭЗЮМЭ

Старасценка Таццяна Яўгеньеўна

Дынаміка беларускага мастацкага тэксту XX стагоддзя:

лексіка-граматычныя сродкі,

камунікатыўныя мадэлі і іх узаемадзеянне

Ключавыя словы: тэкст, дыскурс, тэкставы асацыят, імпліцытны сэнс, бінарны канцэпт, аўктарыяльны наратыў, дыегетычны наратыў, камунікатыўная мадэль, аўтар, наратар, персанаж, супастаўленне, супрацьпастаўленне

Мэта даследавання – выявіць моўныя сродкі эксплікацыі камунікатыўнай прасторы беларускага мастацкага тэксту XX ст., устанавіць дынаміку ўзаемадзеяння камунікантаў паэтычнага і праязічнага дыскурсу, раскрыць падабенства і адрозненне ідыястыляў пісьменнікаў розных часавых перыядаў.

Метады даследавання: функцыянальна-стылістычны, кантэксталагічны аналіз, кампазіцыйны аналіз, апазіцыйны, семіятычны, структурны, семантыка-стылістычны, супастаўляльна-стылістычны.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве праведзена даследаванне ў галіне новага напрамку камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту – дыялагічнай стылістыкі; выяўлены падабенства і адрозненне ідыястыляў пісьменнікаў і створана цэласная стылістычная карціна беларускага мастацкага дыскурсу XX ст. як сістэма дынамічнага разгортвання знешняга і ўнутранага дыялогу на ўзроўні розных часавых перыядаў паэтычнага і праязічнага дыскурсу; устаноўлены асацыятыўныя рады ключавых звароткаў, сістэма бінарных канцэптаў і іх варыянтаў у беларускім паэтычным дыскурсе; вызначаны сродкі эксплікацыі камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыегетычнага наратыву.

Рэкамендацыі па выкарыстанні. Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры далейшай распрацоўцы праблем дыялагічнай стылістыкі, стылістыкі беларускай мовы, гісторыі беларускай літаратуры, тэорыі літаратуры, у працэсе выкладання курсаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, пры напісанні курсавых, дыпломных, магістарскіх работ і кваліфікацыйных даследаванняў, стварэнні вучэбна-метадычных дапаможнікаў.

Галіна прымянення: мовазнаўства, стылістыка, літаратуразнаўства, тэксталагія.

РЕЗЮМЕ

Старостенко Татьяна Евгеньевна

Динамика белорусского художественного текста XX века: лексико-грамматические средства, коммуникативные модели и их взаимодействие

Ключевые слова: текст, дискурс, текстовый ассоциат, имплицитный смысл, бинарный концепт, аукториальный нарратив, диегетический нарратив, коммуникативная модель, автор, нарратор, персонаж, сопоставление, противопоставление

Цель исследования – выявить языковые средства экспликации коммуникативного пространства белорусского художественного текста XX века, установить динамику взаимодействия коммуникантов поэтического и прозаического дискурса, раскрыть сходство и различие идиостилей писателей разных временных периодов.

Методы исследования: функционально-стилистический, контекстологический анализ, композиционный анализ, оппозиционный, семиотический, структурный, семантико-стилистический, сопоставительно-стилистический.

Полученные результаты и их новизна. Впервые в белорусском языкознании проведено исследование в области нового направления коммуникативной стилистики художественного текста – диалогической стилистики; выявлены сходство и различие идиостилей писателей и создана целостная стилистическая картина белорусского художественного дискурса XX века как система динамичного развертывания внешнего и внутреннего диалога на уровне разных временных периодов поэтического и прозаического дискурса; установлены ассоциативные ряды ключевых обращений, система бинарных концептов и их вариантов в белорусском поэтическом дискурсе; определены средства экспликации коммуникативных моделей аукториального и диегетического нарратива.

Рекомендации по использованию. Основные положения и результаты диссертации могут быть использованы при дальнейшей разработке проблем диалогической стилистики, стилистики белорусского языка, истории белорусской литературы, теории литературы, в процессе преподавания курсов современного белорусского литературного языка, при написании курсовых, дипломных, магистерских работ и квалификационных исследований, создании учебно-методических пособий.

Область применения: языкознание, стилистика, литературоведение, текстология.

SUMMARY

Tatstsyana Ja. Starastsenka

Dynamics of the Belarusian literary text of the 20th century: lexical and grammatical means, communication models and their interaction

Key words: text, discourse, text associate, implicit meaning, binary concept, auctorial narrative, diegetic narrative, communication model, author, narrator, character, comparison, opposition

The purpose of the study is to identify the linguistic means of explication of the communicative space of the Belarusian literary text of the 20th century, to establish the dynamics of the interaction of communicants of poetic and prose discourse, to define the similarity and difference between the individual styles of the writers in different time periods.

Research methods: functional and stylistic, contextual analysis, compositional analysis, oppositional, semiotic, structural, semantic and stylistic, comparative and stylistic.

The results obtained and their novelty. Research in the field of a new direction of communicative stylistics of a literary text – dialogic stylistics in Belarusian linguistics was carried out for the first time; the similarity and difference among the writers' individual styles are revealed and a complete stylistic picture of the Belarusian literary discourse of the 20th century is created as a system of dynamic deployment of external and internal dialogue at the level of different time periods of poetic and prose discourse; the associative series of key appeals, the system of binary concepts and their variants in the Belarusian poetic discourse were determined; the means of explication of communicative models of auctorial and diegetic narrative are determined.

Recommendations on application. The main provisions and results of the dissertation can be used in the further problem elaborations of dialogical stylistics, stylistics of the Belarusian language, history of the Belarusian literature, theory of literature, in the process of teaching courses of the contemporary Belarusian literary language, in writing of courseworks, graduation works, master's theses and qualification studies, creating study guides.

Sphere of application: linguistics, stylistics, literary studies, textology.

